

סיפור יציאת מצרים

מצוות זכירת יציאת מצרים

חייב מצוות זכירת יציאת מצרים שבכל יום: איתא בגמ' בברכות ב"דף כ"א: 'אמר רב יהודה... ספק אמר אמת ויציב – חוזר ואומר אמת ויציב. מאי טעמא... אמת ויציב דאורייתא'. ובאר רש"י בד"ה 'אמת ויציב': 'שמזכיר בה יציאת מצרים, דחיובא דאורייתא היא, דכתיב למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים'. הרי דחיוב הזכרת יצ"מ בכל יום בפה הינו מדאורייתא. וכך נקט הרשב"א והריטב"א בסוף פ"ק דברכות בשם הראב"ד שבאר שלא זכה שתאמר יצ"מ בלילות מהתורה, 'עד שבא...'.
האור שמח בהלכות ק"ש א, ג נקט שתי אפשרויות לקיום מצווה זו מדאורייתא ולא הכריע בדבר. בתחילה כתב כי מקיימים מצוות יציאת מצרים פעם בשנה בקיום מצוות חג הפסח ואיסוריו, כשם שזכירת עמלק מתקיימת פעם בשנה. ואפשרות שנייה כתב שבכל מצווה הנעשית זכר ליצ"מ מקיים מצווה זו, ולפי"ז מקיים מצווה זו כמה פעמים במשך השנה. אך מדבריו עולה שמדאורייתא אין מצווה בכל יום (והגמ' בברכות לאו דווקא היא), ולשיטתיה אזיל שהמצווה אינה מתקיימת מדאורייתא בהזכרת יצ"מ בדיבור, אלא במעשה מצווה בלבד. אולם תקנת חכמים 'להפקת רצון הבורא' שראו חז"ל שהרבה מצוות מיועדות לתכלית זו, תיקנו לזכור בפה בכל יום 'להשלמת רצון הבורא יתברך'.
אך המנחת חינוך במצווה כא כתב כי מקיים המצווה בכל יום ע"י זכרון הדברים, וכ"כ המג"א בסי' סו שבכל אמירה כל דהוא יוצא יד"ח, ויש להביא ראיה לכך מהגמ' בברכות ב"דף י"ג: שמספרת שרבי היה 'מהדר אשמעתא דאית בה יציאת מצרים' בכדי לצאת יד"ח דין הזכרת יצ"מ. והב"י בסוף סי' סו הביא מהירושלמי שזכיר יצ"מ באמת ויציב. והמג"א בסי' ע סק"א והמשנ"ב בסי' סו סק"ד כתבו שיש לזכור יצ"מ בכל יום, ומקיימים זאת באמירת פרשה יציאת שיש בה זכירת יצ"מ, או בברכת אמת ואמונה. ומשו"ה אינו נחשב מצוות עשה שהזמן גרמא ונשים חייבות בו, ולכן פסקו המג"א שם והמשנ"ב בסי' ע סק"ב שאף שנשים פטורות מק"ש, מ"מ פרשת אמת ואמונה 'מחוייבות לאמרם דמצוות זכירת יציאת מצרים נוהגת ביום ובלילה'.
הפרמ"ג בפתחה הכוללת להל' ק"ש ובסי' תפ"ה סק"א כתב שדי שיזכיר בכל יום בלב בלבד, אולם השאגת אריה בסי' יג סבר כי מחוייב לומר בפה הזכרה זו, וכן מבואר ברשב"א בחי' אגדות בברכות ב"דף י"ב: שצריך שיזכיר בפיו בדווקא, וכן הוא בחינוך במצווה של. והרש"ש בברכות י"ב. הוכיח מנאמר 'מזכירין יצ"מ' ולא נאמר 'זוכרין', כי בא לאפוקי שלא יוצא יד"ח בהרהור הלב.
גדר נוסף יש לזכרון שבכל יום, שהנה הרמב"ם כתב בהל' חו"מ ז, ו כי בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים. והסמ"ך הרמב"ם לכך דין הסיבה דרך חירות בסעודת לילה זה. והגרי"ז הוכיח מכך כי דין זה שצריך לראות עצמו שיצא עתה ממצרים

הוא מיוחד ללילה זה, ובשאר השנה דין זכירת יצ"מ אינו מחייב לראות שכאילו יצא עתה מהשיעבוד. יש לדייק כן מדברי הרמב"ם שם בהלכה ב' ואפילו לא שאלו, אומר לו בני כולנו היינו עבדים במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה, הרי דיש לציין את הלילה הזה כעת הגאולה. ואתי שפיר שאומרים בנוסח 'מה נשתנה הלילה הזה', שכן יש לבאר את עניין הלילה הזה. ובניגוד לכך בספר חרדים מצווה פט אות כד כתב שיש לזכור בכל יום בלבבנו כי עבדים היינו לפרעה במצרים בעבודת פרך בחומר ובלבנים... כדתניא בנוסח ההגדה, בכל דור ודור וכו' כמו שכתב הרמב"ם. הרי שהבין בדעת הרמב"ם שחיוב זה שצריך לראות עצמו שכאילו יצא ממצרים מוטל עליו בכל יום. ומשמיה דהגר"ח קנייבסקי שליט"א נאמר כי אכן מחוייב לראות עצמו בכל יום כאילו יצא ממצרים כדברי ספר החרדים, אלא שבליל הסדר מחוייב להראות זאת באופן מעשי ולהסב. ולדבריו דין ההסיבה הוא חלק ממצוות זכירת יצ"מ, שבליל הפסח צריך להעשות באופן מעשי מעשה זכרון יצ"מ, לעומת המצווה שבכל יום שמחוייב רק לזכור ולראות עצמו כאילו יצא עתה ממצרים.

הנצי"ב בהגדת אמרי שפר הוכיח מכך שראב"ע ישב עם החכמים עד הבוקר וסיפרו ביצ"מ, אף דלשיטתו מצוותה עד חצות, שקיים בכך מצוות זכירת יצ"מ של כל השנה. והוכיח מכאן שכל המרבה הרי זה משובח קאי גם על מצוות הזכרת יצ"מ של כל השנה, וכי יש מעלה ושבח בכך. אפשר לסייע לשיטתו, מהעובדה שתלמידיהם לא היו עימם בשעה זו, אף שעיקר מצוות סיפור יצ"מ לאחרים היא, הרי שעסוקים היו במצוות זכירת יצ"מ שבכל יום ולא בסיפור יצ"מ המחוייבת בערב זה.

האם עדיף לצאת יד"ח הזכרת יצ"מ בפרשת ויאמר, או בברכת אמת ואמונה: יש להוכיח שעדיף לומר פרשת ויאמר ולצאת באמירתה יד"ח הזכרת יצ"מ, מאשר הזכרות אחרות, שכן רש"י בברכות ב"ב: בד"ה 'מזכירין' כתב על המשנה שיש להזכיר יצ"מ בלילות שהכוונה ל'פרשת ציצית בק"ש, ואעפ"י שאין לילה זמן ציצית... אומרים אותה בלילה מפני יציאת מצרים שבה'. ולא נקט שיאמרו אמת ואמונה או כל הזכרה אחרת. ובטעם הדבר י"ל, כדברי השטמ"ק שם ב"ב: כ"א. שליטנא דקרא עדיף, ועוד י"ל שבפרשת ויאמר צויין תכלית הזכרון להיות לכם לאלקים, אני ד' אלקיכם, ולכן יש להעדיפה ולאמרה. וראה בסמ"ק ח"ד סי' י' ובשאג"א בסי' ט שפרשה זו נכתבה לשם זכירת מצרים וברור שעדיף לאמרה כדתיקון חכמים. אמנם למ"ד שקבעו פרשת זו לשם ציצית ולא להזכיר יצ"מ אלא דממילא יוצא יד"ח בה, אז אין עניין להזכיר פרשה זו בדווקא.

אולם החת"ס בהג' על שו"ע בסי' סז תמה על דינו של המג"א שיכול לצאת יד"ח בפרשת שירת הים, וסבר שיש להקפיד ולציין את היציאה עצמה, וחז"ל רק הוסיפו להזכיר קריעת הים. ולכן סברו רעק"א והחת"ס שלא יוצא יד"ח באמירת שירת הים. ולפי"ז יש להעדיף את פרשת אמת ואמונה, שכן מציינים בה את יצ"מ ואת מעמד בקיעת הים ואשר ישראל עברו בתוכו, ואילו בפרשת ויאמר

אין כל זכר לכך. וניחא לפי"ז שחייב המג"א את הנשים לומר דווקא ברכה זו של אמת ואמונה ולא את פרשת ויאמר.

הזכרת יציאת מצרים, הוא דין הזכרה בפנ"ע, או שהוא הכנעה וקבלת עול מלכות שמים: הגמ' במסכת ברכות בדף יד: הקשתה על מ"ד שלא הצריך לומר אמת ואמונה ולא פרשת ציצית: 'הא בעי לאדכורי יציאת מצרים, דאמר הכי: מודים אנחנו לך ה' אלהינו שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך'. והמג"א בסי' ע אמר דאפשר לצאת בנוסח אמת ואמונה. ובסי' סז כתב שבאמירה כל דהוא יוצא יד"ח, ויש להביא ראיה לכך מהגמ' בברכות בדף יג: שמספרת שרבי היה 'מהדר אשמעתא דאית בה יציאת מצרים' בכדי לצאת יד"ח דין הזכרת יצ"מ. הצל"ח בברכות יב:, הפרמ"ג בפתיחה כוללת לק"ש והאור שמח בהל' ק"ש פ"א ה"ג הקשו שהגמ' בברכות יב: למדה מהפסוק 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך' חיוב הזכרת יצ"מ בכל יום, ומדוע לא מנאה הרמב"ם, לעומת זאת ראה שהסמ"ק מנה את שני זכירות אלו כמצוות נפרדות במ"ע קי ומ"ע קמד.

הצל"ח באר שפסוק זה אינו נחשב מצווה המפורשת בתורה ולכן לא מנאה הרמב"ם. ויש שבארו שכיון שלא יזכירו יצ"מ בימות המשיח, לא חשיב מצווה לדורות, ולכן לא נמנתה המצווה. הגר"ח סולוביצ'יק באר שאין חיוב של הזכרת יצ"מ בפנ"ע אלא חיוב לקבל על עצמו עול מלכות שמים, והינה חלק ממצוות ק"ש. וכ"כ הבית יצחק בסי' יב, והסיק מכך שנשים פטורות מהזכרה זו בהיותה חלק ממצוות עשה שהזמן גרמא.

וראיה יש להביא לשיטתם מתוס' בברכות יז: בד"ה 'פטור מק"ש' שכתבו שמקור דין פטור של העוסקין במת מק"ש הוא בירושלמי שאמר 'א"ר בון כתיב למען תזכור... כל ימי חיך, ימים שאתה עוסק בחיים ולא ימים שאתה עוסק במתים'. ויש לתמוה כיצד למדו מפסוק העוסק בזכירת יצ"מ לדין ק"ש? על כורחך שהזכרה זו הינה חלק ממצוות ק"ש. וראה עוד שם בדף יג: בגמ' שאם כבר אמר פסוק שמע ישראל הוא חוזר ואומר את כל פרשות ק"ש, והקשתה הגמ' 'למה ליה לאהדורי, כדי להזכיר יציאת מצרים בזמנה'. ובאר רש"י בד"ה 'בזמנה': 'בזמן קריאת שמע'. הרי שיש לומר יצ"מ עם ק"ש. וכן באר המאירי שם ש'ראוי לו לחזר בתוך זמן ק"ש אחר שמועות שיהא המכוון שבהם דברים שמשמען דברים האמורים בק"ש כגון שמועות שבתפילין ומזוזות ויציאת מצרים'. הרי שיש להזכיר בשעת ק"ש תוכן זה של יצ"מ (אולם בריטב"א שם לא משמע שדין יצ"מ הוא מהלכות ק"ש: 'אע"ג דהוה אפשר ליה כוליה יומא, מ"מ כיון דקבעוה בק"ש היה רוצה לאמרה תיכף'). וכן מבואר בתוס' בברכות בדף כ: בד"ה 'בעל קרי' שכתבו ש'אפי' למ"ד ק"ש דרבנן היינו היכא דהזכיר יציאת מצרים'. הרי שחובת ק"ש מדאו' למ"ד זה הוא בשל הזכרת יצ"מ שכלולה בו. וראה במכילתא יתרו, הובא ברמב"ן בטה"מ מ"ע א: 'אנכי ד' אלוקיך... אני הוא שקבלתם מלכותי במצרים... אנכי ד' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וקבלתם מלכותי והן קבלתם מלכותי באהבה וקבלו גזרותי'. הרי שהזכרת יצ"מ היא קבלת מלכות ד'.

ואאמור שליט"א באר עפ"י האבן עזרא שמות בפירוש הארוך כ, א שכתב: 'שאלני ר' יהודה הלוי... למה הזכיר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר שעשיתי שמים וארץ'. ובאר לו האבן עזרא שם שהאמונה ביצ"מ היא וודאית וידועה וברת תפיסה לכל (ראה כוזרי ג, יא), וע"כ יש לבסס עליה את אמונתנו. וא"כ שפיר מזכירים בק"ש את זכירת מצרים שכן ע"י מעמיקים את האמונה בקרבנו. והוסיף שכן מפורש הוא ברמב"ן שמות כ, ב על הפסוק 'אנכי ד'... אשר הוצאתיך מארץ מצרים', שבאר שם: 'אמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כי הוצאתם משם תורה על המציאות ועל החפץ, כי בידעה ובהשגחה ממנו יצאנו משם, וגם תורה על החדוש, כי עם קדמות העולם לא ישתנה דבר מטבעו, ותורה על היכולת, והיכולת תורה על הייחוד... וזו המצוה תקרא בדברי רבותינו קבלת מלכות שמים... כך אמר המקום לישראל אנכי ד' אלוקיך לא יהיה לך, אני הוא שקבלתם מלכותי עליכם במצרים, אמרו לו הן, כשקבלתם מלכותי קבלו גזרותי'. אולם השאגת אריה בסי' יג וסי' ט שדי נרגא בכל זאת והוכיח כי אלו שתי מצוות שונות וע"כ זמניהם חלוקים. הזכרת יצ"מ נוהגת; כל היום ולא רק ג' שעות כדין ק"ש, והזכרת הלילה נוהגת עד עלות השחר ולא כק"ש של ערבית שזמנה עד נץ החמה.

חיוב נשים בזכירת יציאת מצרים: המג"א בסי' ע סק"א כתב שהגם שנשים פטורות מברכת ק"ש שכן הינה מצוות עשה שהזמן גרמא שכן יש לה זמן קבוע, אך נ"ל דמ"מ מחוייבים לומר אמת ויציב דזכירות י"מ הוא דאו'. וכן פסק המשנ"ב שם בסק"ב, והביא בשם הפרמ"ג שכתב דלמאן דסובר זכירת יצ"מ בלילה הוא רק מדרבנן, ממילא הוא מ"ע שהזמן גרמא ופטורות מן התורה ורק מדרבנן חייבות. והשאגת אריה בסי' יב פטרן אף שס"ל שמצווה זו עומדת בפנ"ע. והוכיח זאת השאג"א מכך שדווקא לגברים מצאנו שקבעו נוסח להזכרת יצ"מ, ולנשים שפטורות מק"ש וברכותיה, לא קבעו כל נוסח, מכיון שחייב זה לא חל עליהן. וראה במחצית השקל שם בריש הסימן שחקר אם יש לחייב נשים בחיובי דרבנן היכא שהזמן גרמא. וכבר נחלקו בכך רש"י ותוס' בברכות כ., אם יש לחייב נשים בחיובים מדרבנן שהזמן גורם. החינוך במצווה כא חייב נשים במ"ע זו, ואילו המנ"ח תמה מנא לן הא, והא מ"ע שהזמן גרמא הוא. והברכי יוסף בסי' תעג ס"ק טו הביא משמיה דהבית דוד שאין בכח סברת ש'אף הן היו באותו הנס' בכדי לחייבן במצוות דאו', ולכן אינן חייבות מטעם זה בסיפור יצ"מ. לכן הסיקו המנ"ח שם והברכי לחייבן משום שחייבות בד' כוסות, ומקורו הוא מתוס' בסוכה לה. שכתבו: 'דמחייבי בד' כוסות, ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואגדה'. והא חיוב בד' כוסות הוא מדרבנן, וא"כ אין לחייבם מדאו' בהזכרת יצ"מ (אמנם מהמשך דברי התוס' הנ"ל נראה שחייבן עומד בפנ"ע, ואינו מחמת חיובן בד' כוסות: 'שאני הלל דפסח דעל הנס בא, ואף הן היו באותו הנס'. ודלא כמנ"ח והברכי). ואתי שפיר לשיטת התוס' במגילה ד. בד"ה 'שאף הן' שמבאר שם, שבמצוות מדאו' שהזמן גרמא יש לחייבן מדרבנן בשל כך שהן היו בנס. ולכן אפשר לחייב נשים מדרבנן במצוות זכירת

יצ"מ. ברם התוס' בפסחים קח: בד"ה 'היו' חולקין ע"כ וכתבו שאין בכח הטעם שהיו באותו הנס לחייב במצוות דאו' כלל, ורק במצוות עשה דרבנן שהזמן גרמא אפשר לחייבן כשהיו בנס. וחקר המנ"ח עפ"ז אם יכולה אשה להוציא איש מטעם ערבות כיון שאף הן היו באותו הנס, או שמקור חיובה שונה ומחוייבת רק מדרבנן וע"כ אינה יכולה להוציא איש.

כי ישאלך

חיוב השאלה בלילה זה: יש לדון אם מחוייב לשאול על סיפור יצ"מ בדווקא, ועל דברים תמוהים הנעשים בהקשרם לפסח, כשאלות בנוסח 'מה נשתנה', וכן כדאמרינן בגמ' ברך קטז. 'אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מריה לחירות', או שמא בכל שאלה מתקיימת חובה זו, אף שאינה עסוקה ביצ"מ ובהנהגות החג. הגמ' ברך קט. אומרת שמחלקין לקטנים קליות ואגוזין שלא ישנו וישאלו. ויש לשאול האם הכוונה שישאלו על האגוזין, או שמטרת חלוקת הפירות היא שלא ישנו ויהיו ערניים בלילה זה וישאלו שאלות הקשורות לחג הפסח וליצ"מ. הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ג כתב: 'צריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה... וכיצד משנה מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן' (ויתכן שלכן הצריך הרמב"ם שיחזור ויאמר 'הקורא מה נשתנה', שכן הבן לא שאל שאלות אלו בדווקא), וכ"כ השו"ע בסי' תעב, טז. הרי שמטרת חלוקת הפירות בכדי שישאלו על שינוי זה מתוך סקרנות, ואזי יענו להם בהקשר ליצ"מ. ולפי"ז י"ל שהחידוש בכך שאפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה הוא, שאפילו שיודעין הת"ח את התשובה ואת סיפור יצ"מ, ולשאלתו אין שם 'שאלה' שכן אין בה סקרנות וצפייה למענה שלא ידוע לשואל, ואפ"ה חייבו לשאול כן. אך התוס' ברך קטז: בד"ה 'כדי שיכיר התינוק וישאל' כתבו: 'מתוך כך יבא לישאל בשאר דברים. אבל במה ששאל למה אנו עוקרין השולחן לא יפטר ממה נשתנה'. הרי שיש לשאול דווקא על השינויים המנויים ב'מה נשתנה'.

מלמדים את הבן לשאול, או עורכים שינויים בכדי שישאל: בגדר חובת שאלות הבן, יש לבאר אם האב מחוייב ללמדו לשאול, או שהאב נדרש לעשות שינויים ע"מ שהבן יתמה בראותו את השינויים ויתעורר בעצמו לשאול. במשנה בפסחים י, ד נאמר: 'אם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה'. הרי שהאב מלמדו באופן יזום מה לשאול, והבן שואל עוד טרם שרואה את השינויים. וכן עולה מדברי התוס' רי"ד בביאורו בהגדה שמלמדים את הבן שאין בו דעת לשאול לומר נוסח זה, הרי שהורו ללמד את הבן לשאול נוסח מסויים. וכן נהגינן שהבן שואל 'מה נשתנה' עוד טרם שראה את השינויים מתרחשים, ולפני שרואה שמטבילין, מסיבים בעת האכילה ואוכלים מצה ובשר הפסח צלוי.

אולם הרמב"ם בהל' חו"מ ה, ב כתב: 'עוקרין השולחן מלפני קורא ההגדה לבדו... וכאן הבן שואל', נראה שהבן שואל רק אחר שרואה את השינויים. וכ"כ התוס' בפסחים בדף קיד. בד"ה 'הביאו לפניו': 'עקירת שלחן היא כדי שישאל הבן. ואביו עונה לו עדיין יביאו שלחן לעשות טיבול שני, והבן ישאל למה אנו מטבילין שתי פעמים', הרי שעוקרין את השלחן בכדי שיראה הבן וישאל, ואז אביו מלמדו שיעשו טיבול שני, והבן ישאל על טיבול שני. וכך נראה שהבן בשער הציון בסי' תעב סק"ב: 'כדי שישאלו התינוקות למה אוכלין מצה וכשהן מסובין דווקא, ולמה אוכלין מרור, וענין הטיבול בחרוסת. ואע"ג דבסדר ההגדה תקנו מה נשתנה בתחילת ההגדה, אין בכך כלום, דעיקר השאלה והתמיה של התינוק הוא בשעה שרואה המעשה'. הרי שיש לגרום לבן לתמוה ולשאול על אשר נעשה בלילה זה, ולא להסתפק באמירת נוסח 'מה נשתנה' ובמה שמלמדים אותו תחילה לשאול, שכן צריך שהבן יתעורר מעצמו לשאול ואז יהא ליבו פתוח להתעניין בתשובה הנמסרת לו. ומדויק כן בשיבולי הלקט בהגדה שכתב שלכן אומרים ההגדה בלשון ארמית בכדי שיבינו התינוקות וישאלו מעצמם 'ויפטר מלומר מה נשתנה'. שכן עיקר החיוב הוא שהבן שואל מעצמו. ולדעת התוס' רי"ד תפקיד השאלה הוא לשתף את הבן במסגרת הסיפור ולהכשיר אצלו להקשיב לנעשה ולמסופר במהלך לילה זה, וזאת ניתן לעשות גם ע"י שמלמדים אותו מה לשאול, אך א"צ ליצור סקרנות טבעית אצל הבן בכדי להכשיר ליבו לשמוע את דברי אביו. ולכאורה נחלקו בגדר החיוב והגדת לבנוך – אם נדרש האב להכשיר את בנו בלבד כדי שישמע את סיפור הדברים, או שהאב מחוייב שהסיפור גם יתקבל על הבן ויחרט בליבו היטב. ולרי"פ פרלא על הסמ"ג מצווה לג והאור שמח בהל' ק"ש פ"א ה"ג י"ל שהחיוב לעורר את הבן לשאול הוא בכדי שיתחייב במצוות סיפור יצ"מ, שכן ס"ל שרק אם הבן שואל מתחייב בסיפור יצ"מ. וע"כ מסבבים עלינו חיוב בשל שאלת הבן.

מגיד – סיפור יציאת מצרים

'מה נשתנה' – חלק ממצוות סיפור יצ"מ, או שהינם השאלות הפותחות בלבד: יש לדון אם מצוות סיפור יציאת מצרים מתחילה רק מ'עבדים היינו' כפי שנאמר שמתחיל בגנות, והשאלות הקודמות אינן מגוון סיפור יצ"מ אלא מכשירות את לב השומעים, או ששאלות הבן הינן מרכיב וחלק ממצוות סיפור יצ"מ. ואפשרות אחרונה זו ניתן להבין בשני אפנים, או שהשאלות יוצרות את הזדמנות התשובה וקבלתה ע"י השומעים, וע"כ אף ששלב זה הכרחי לסיפור וחלק ממצוות המגיד, מ"מ אינו תחילת הסיפור אלא 'הכשר מצווה' הוא, או שנדרש לספר ע"י שאלות פותחות, ואז השאלות הינן חלק מהסיפור עצמו. נפק"מ בין שני אופנים אלו אם די שהבן שואל והאב מחוייב כעת רק לענות לו, או שהאב מחוייב לחזור לשאול ולהעמיק את השאלות הללו כפתיחה לסיפור.

בברייתא בדרף קטז. נאמר: 'ת"ר חכם בנו שואלו... ואפי' שני ת"ח שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה'. הרי שחל חיוב על כל אחד לומר נוסח זה של השאלות. וכן הבין התוס' רי"ד בפסחים עמ' שעג שהאב מחוייב לספר לבנו עניין הנס ולמה נשתנה הלילה הזה. וכן פסק הרמב"ם בהל' חו"מ ח, ב: 'מוזגין הכוס השני וכאן הבן שואל, ואומר הקורא מה נשתנה'. הרי שעל האב הקורא לומר בעצמו מה נשתנה למרות שקדמו הבן ושאלו זאת, ללמדך כי נוסח זה הינו חלק ממצות הגדת האב (ואינו יוצא יד"ח באמירת בנו גם אם הינו גדול, שכן הבן שואל מנקודת מבט של שאלה וחסר כאן דרך סיפור והעברת מסר, והמצווה הינה לספר דרך שאלה בדווקא. ולעיל הבאנו כי אפשר שרק אם הבן לא שאל שאלות אלו, אז מחוייב האב לומר נוסח זה). אמנם ר' מנחם לא גרס כן ברמב"ם, ואזי אין חיוב על האב לחזור על נוסח זה. וכן כתב הרשב"ם בקטו: בד"ה 'פטרין מלומר': 'וכיון ששאלו לנו מה נשתנה, אין אנו צריכין לומר מה נשתנה אלא להשיב על דבריו'. הרמ"א בס"י תעג, ז כתב בשם המהרי"ל כי כשהבן ואשתו שואלים אותו, אינו צריך לחזור ולומר בשנית נוסח זה. והגר"א שם ציין כמקור לכך את דברי הגמ' בדרף קטו: שאמר רבה לאביי כתגובה על שאלתו מדוע עוקר השלחן ועדיין לא אכלו – 'פטרין מלומר מה נשתנה' הרי להדיא שקושיות הבן פוטרין מלומר נוסח זה ומוכח כי האב אינו מחוייב לשאול בשנית את הקושיות. וכבר הקשה זאת החת"ס בהג' על השו"ע.

נראה לבאר ביסוד מחלוקתם אם על האב לספר בדרך שאלה ותשובה, שכן ע"י העמקת השאלה תתקבל התשובה כנדרש, או שהשאלות אינן חלק ממצוות סיפור יצ"מ, אלא הינן רק מכשירות את הבן לקבל את דברי אביו, והאב בסיפורו רק מתרץ ומספר לבן את סיפור יצ"מ, אך אינו צריך להחדיר ולהעמיק את התשובה שתתקבל בלב בנו. הנה הרמב"ם הצריך כי יראה הבן שינויים בלילה זה ויתמה ואינו יוצא יד"ח במה שישאל מתוך מה שלימדוהו, וממילא נראה שהבין כי נוסח קבוע זה של 'מה נשתנה' נקבע לומר כחלק ממצוות סיפור יצ"מ, ואילו התוס' דלעיל והרמ"א הבינו כי השאלות אינם כלולות במצוות סיפור יצ"מ, ולכן אינו מחוייב לחזור על נוסח זה של מה נשתנה, ודי במה שהבן תמה על השינויים המתרחשים ופותח את ליבו להקשיב לסיפור מאביו. והרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל באור לנתיבתי ח"ב עמ' קז באר כי יסוד מחלוקתן היא אם פוסקין את הגמ' ש'פטרין מלומר מה נשתנה', שמשמע ממנה כי הלכה היא בשאלת הבן, הרא"ש שלא הזכירה סבר כי נוסח זה הינו חלק מהלכות המגיד, ואילו הרי"ף והרמב"ם סברו שנוסח זה הינו חלק ממצוות המגיד. ואולי בהכי נחלקו אם מוזגין את הכוס קודם שאומרים 'מה נשתנה', כנאמר במשנה: 'מוזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל', וכ"כ הרמב"ם, שכן צריך שתאמר ההגדה על הכוס, והחולקים ס"ל שהשאלות אינם חלק מהמגיד ואין צריך שיאמרו על היין.

ובשערי שמועות בפסחים הוכיח כי ס"ל לרמב"ם שני דיני שאלות אלו. שכן הרמב"ם שם ז, ג כתב 'בנו שואלו, ואם לאו אשתו שואלתו... ואם לאו שואל את עצמו'. מוכח שאם בנו שואלו, אינו מחוייב לחזור על השאלה. הרי שישנה חובת שאלה מהנאמר 'והיה כי ישאלך בנך' והוא אינו חלק ממצוות סיפור יצ"מ. וישנו חיוב נוסף לומר את 'מה נשתנה' כחלק מסיפור יצ"מ. ויש לדייק כן מתשובתו של רבה שאמר 'פטרין מלומר מה נשתנה', ולא אמר שפטרין ממצוות סיפור יצ"מ.

הרי"פ פרלא על הסמ"ג מצווה לג באר עפ"י תשובת הרא"ש בסי' כד שמצוות זכר ליציאת מצרים מתקיימת רק במעשים הנעשים כזכר לכך, ולא בהגדת דברים בפה בלבד, אולם אם הבן שואל לפרש הנעשה יש להשיב לו מדין זכירת יצ"מ. ולפי"ז ברור כי אין השאלות חלק ממצוות יצ"מ, אלא הם גורמים להחיל חיוב סיפור יציאת מצרים.

אפשר לבאר עוד עפ"י ערוך השלחן בסי' תעג, כא את חובת האב לומר את הנוסח הזה: 'ועניין מה נשתנה כעניין מה גדלו מעשיך ה', מה טובו אוהליך יעקב, על דרך ההתפעלות. וכן בכאן נתפעל מה גדלו השינויים בלילה הזה'. הרי בהקדמת הקושיות נוספת גם התפעלות יתירה, ולכן האב מחוייב להקדימן לסיפורו.

יתכן לבאר כי בחיוב להתחיל את סיפור יצ"מ בקושיות, ישנו גדר להתחיל מנקודת המבט של השואל ומתוך תפיסתו של השואל ולהביאו להכרה בניסי ד' ובאמונתו ע"י סיפור הדברים, ולא רק ליידעו בנתונים ולצוותו לקבלם, כשם שהרב שעונה על שאלה מתחיל מנקודת המוצא של השואל וממשיך לכיוון המסר. ובדרך זו יוכל האדם לראות עצמו שיוצא עתה ממצרים, שכן התשובה העבירה אותו את התהליך לקבלת המענה. ומשו"ה יש במצווה זו צורך ברמות שונות של מענה (כנגד ד' בנים) שכן יש להורת לכל בן לפי תפיסתו והישגיו, שכן החיוב הוא להתחיל בהעברת המסר מנקודת מבטו של השואל, ולהביא אותו לפי יכולתו האישית להכרה אמונית. ובאופן זה יחדש כל שנה את תשובתו, ומובן הוא שאפי' חכמים היודעים את התשובה, מחוייבים לשאול כדי שיתפתחו וישגו השגות מחודשות, ולא שיחזרו על אשר יודעים מכבר.

חיוב מצוות זכירת יציאת מצרים ואופן קיומה בליל פסח: בתוספתא בפסחים פ"י יא-יב נאמר: 'חייב אדם לעסוק בהל' הפסח כל הלילה... מעשה ברכן גמליאל... והיו עסוקין בהל' הפסח כל הלילה'. וא"כ החיוב הוא העיסוק בהלכות הפסח בדווקא ולא בזכירת ענייני יצ"מ. וכן אנו מודיעים בתשובתנו לבן החכם הלכות הפסח. אך הרא"ש במסכת פסחים פ"י ס"ג לג גרס בתוספתא: 'הכי אמרינן בתוספתא, חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים כל הלילה', וע"כ נקט ש'חייב לעסוק כל הלילה בהלכות הפסח וביצ"מ לספר בניסים ונפלאות שעשה לנו הקב"ה לאבותינו'. והגר"א גרס בתוספתא שצריך לספר ביצ"מ, ולא גרס 'הלכות הפסח' כלל. וראה בתשובת הרא"ש ס"ג כד שכתב שאין מברכין על ההגדה, שכן המצווה היא לעשות מעשים לזכר יצ"מ ולא בהגדת דברים בפה, וכן ציוונו בכמה מצוות זכר ליציאת מצרים והציווי הוא על מעשה מסויים כהפרשת בכור ואכילת פסח ומצה. הרי שסבר שזכרון יצ"מ נעשה ע"י מעשים המציינים זאת ולא בהגדת דברים וזכירה בפה. ובכך באר הרי"פ פרלא על הסמ"ג מצווה לג מדוע נמנעו מוני המצוות מלהכליל את מצוות סיפור יצ"מ במניין המצוות, שכן אין מצווה על הסיפור כשלעצמו, אלא שאם הבן שואל יש להשיב לו. לפי"ז מובן מדוע יש לעורר את התינוקות שישאלו, שכן רק באופן זה מוטל עליו לספר ביצ"מ. וע"כ מסבבים עלינו חיוב בשל שאלת הבן. וכן מובן הצורך לפתוח בשאלה 'בן שואל לאביו...', 'פטרתי מלומר מה נשתנה', 'שואלין זה

לזה, שכן בלא שאלה אין חיוב בסיפור יצ"מ. וסמך לדבר יש להביא מדברי רש"י, שכתב על הפסוק 'למען תזכור' בדברים טז, יג: 'ע"י אכילת הפסח והמצה את יום צאתך'. הרי שאין מצווה בהגדה עצמה ובסיפור הדברים בלבד. וכן נקט האור שמח מדיליה בהל' ק"ש פ"א ה"ג שעיקר מצוות זכירת יציאת מצרים הינה בקיום מצוות חג הפסח ומניעה מהחמץ ולא בדיבור, ולכן לא נאמרה מצווה זו בלשון ציווי, אלא כטעם למצווה 'למען תזכור'. אולם תיקנו חז"ל לזכור בפה בכל יום 'להשלמת רצון הבורא יתברך'. הרי שחיוב המגיד הינו מדרבנן.

החת"ס א"ח סי' טו העיר שהרמב"ם בספה"מ כתב שמקור דין סיפור יצ"מ הוא מ'והגדת לבנך', ואילו בהלכות חו"מ כתב שהמקור הוא מ'זכור'. ולמד מכך שהחיוב מ'והגדת' הוא בפה בדווקא. ונראה שהוא שני חיובים דאם יש בן הוא מחוייב מהנאמר 'והגדת', ובלא בן מחוייב מ'זכור'. אולם המנחת חינוך מצווה יא כתב שהמצווה לספר בלילה זה היא ככל יום, ובזכירה בעלמא סגי, אלא שמקור החיוב בכל יום הוא מדרשה, ואילו בלילה זה הינו מכח פסוק מפורש. ונפק"מ בין החיובים, שחיוב הנובע מכח דרשה יכול להשבע עליו, לעומת חיוב מכח פסוק מפורש שלא חל עליה שבועה (אמנם בליל פסח מחוייב גם לספר לאחר את סיפור יצ"מ, אולם בדליכא אחר חיובו הוא ככל יום אחר). וכ"כ הפרמ"ג בפתיחה להל' ק"ש, שבהזכרת העניין יוצא יד"ח מצוות יצ"מ. ולפי"ז מעוררים את התינוקות שישאלו רק בכדי לשתפם בסיפור ולהעמיק את המסר, אך אינו גורם מחוייב.

ההבדלים בין חיוב הזכרת יצ"מ שבכל יום למצוות הסיפור בלילה זה:

החת"ס בא"ח סי' טו נקט שבכל יום מצווים בהזכרת יצ"מ בלבד, ודי שאחד מזכיר לכולם והשומעים אינן צריכים לדין שומע כעונה לקיום מצוותן. ואילו בלילה זה שהחיוב בסיפור הדברים, נזקקין לדין שומע כעונה ע"מ לצאת יד"ח המצווה, שכן המצווה בפה בדווקא (ודלא כבשו"ת בשמים ראש בסי' קעג דלא מהני שומע כעונה בלילה זה).

הפרמ"ג בפתיחה להלכות ק"ש סבר כי בכל יום די שיזכיר בלב (ודלא כשאג"א בסי' יג), ובלילה זה צריך דווקא בפה שנאמר והגדת – בפה. וכ"כ בשו"ת בשמים ראש בסי' קעג, והחת"ס הנ"ל.

בכל יום די בהזכרת העניין בלבד ובלילה זה צריך לספור סיפור מפורט של כל תהליך היציאה 'כל אחד לפי צחות לשונו' כמש"כ הרמב"ם בסה"מ מצווה קנו, כן כתב החיי אדם כלל קל, יא שהוא מצווה נוספת מלבד המצווה שיש בכל יום. וכ"כ בעמק ברכה עמ' עז בשם הגר"ח שהסיפור בלילה זה צריך לכלול את כל השתלשלות האירועים, וכ"כ המהר"ם שיק בסה"מ מצווה כא. ויש להקשות על דבריהם מהאבודרהם דלקמן, שאין מברכין על ההגדה משום שיצא יד"ח בהזכרה בקידוש הגם שלא פרט בסיפור יצ"מ (וכן העיר בהגדת מעשה נסים בדף ח).

הגר"ח סולוביצ'יק בסטנסיל בסי' מ באר שישנם ג' חיובים נוספים בלילה זה שאינם כלולים במצוות הזכירה שבכל יום; א. שיש לספר לאחר בדרך שאלה ותשובה, ואפי' ת"ח צריכין לספר בדרך שאלה ותשובה. ב. יש להתחיל בגנות ולסיים בשבח. ג. לומר ג' דברים שמנה רבן גמליאל: פסח, מצה ומרור.

יש לציין שבלילה זה נגאלו כדברי הרמב"ם בהל' חו"מ ז, א: 'מ"ע של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל ט"ו בניסן שנא' זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנא' זכור את יום השבת'. הרי דמלבד זכירת ניסי גאולת מצרים יש גם חיוב לזכור שנעשו הניסים ביום זה, כשם שיש לזכור את יום השבת. וכ"כ שם, ב: 'ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה'. ולכן גרס הרמב"ם שם, ו שיש לציין שבזמן זה נגאלו: 'כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים'. בלילה זה החיוב אינו כחלק מקריאת שמע, אלא מצווה בפנ"ע. מצוות הזכרת יצ"מ בלילה זה כוללת את הניסים והנפלאות ולא רק את היציאה גרידא, כן הבין מו"ר במשנת יעקב בהל' חו"מ ז, א.

ישנו חיוב מיוחד בלילה זה להלל, לשבח ולהודות להשי"ת כתוצאה מסיפור יצ"מ כחלק ממצוות סיפור יצ"מ (ואינה חובה נפרדת), בניגוד לכל השנה שאינו מחוייב בכך, כמו שכתב הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה קנו: 'ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו'.

מה כלול בזכירת יצ"מ: הרא"ש בפסחים פ"י סי' לג כתב: 'חייב אדם לעסוק כל הלילה בהלכות פסח וביציאת מצרים לספר בנסים ונפלאות שעשה לנו הקב"ה ולאבותינו' וכ"כ הטור והשו"ע בסי' תפא, ב. והרמב"ם בהל' חו"מ ז, א כתב: 'מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים... שנאמר זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים כמו שנאמר זכור את יום השבת'. הרי דמלבד זכירת ניסי גאולת מצרים יש גם חיוב לזכור שנעשו הניסים ביום זה, כשם שיש לזכור את יום השבת. ומבואר בזאת שבמשנה בפסחים י, ה הגרסא 'בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים' וכן נזכר בהגדה. אך הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ו גרס שיש לציין שבזמן זה נגאלו: 'כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים'.

הרמב"ם בספר המצוות מ"ע קנו כתב שיש לציין בסיפור יצ"מ: 'היא שצונו לספר ביציאת מצרים... וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחדשיו יהיה יותר טוב'. הרי שכלול בכך עול השעבוד, נקמת ד' מהמצריים, ניסי ד' עלינו והודאה. וביד החזקה הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ד כתב: 'והוא שידרוש מארמי או בד אבי עד שיגמור כל הפרשה, וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח'. הרי יש להמשיך ולהזכיר את פרשת 'ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ'. הרי יש לציין את ייעוד יצ"מ וענינם של ישראל ושיבתם בנחלת ד', וכן אנו מזכירין מעין זאת ב'דיינו': 'הכניסנו לארץ ישראל, ובנה לנו את בית הבחירה', ואכן הרשב"ץ בהגדתו שם כתב: 'ובזה השלמנו לדרוש מארמי או בד אבי' (ואמנם בהגדת הרמב"ם אינו מצוי נוסח זה). הרמב"ץ בהאמונה והבטחון פ"ט בסוף ד"ה 'אנכי ד' כתב כי 'כשהזכיר יציאת מצרים היה בכללה קריעת ים סוף וטביעת פרעה וכל חילו וירידת המן וכל הנמשך אחרי יציאת מצרים עד שבאו לקבל את התורה בהר סיני'. וכל זה כלול בהזכרת יצ"מ.

בפרי צדיק לר' צדוק הכהן מלובלין, בסוף ויקרא, במאמר 'עמלה של תורה' כתב כי המצווה בסיפור יצ"מ היא לחדש איזה דבר בעניין יצ"מ, וכל המרבה בכך הרי זה משובח, ולא לספר בלבד את הידוע. ולפי"ז יש להעמיק בדברים ולא לחזור על סיפור היציאה ממצרים כדאשתקד. הסמ"ק במצווה א כלל במצווה זו את החובה לצפות לישועה, והאמונה בגאולה: 'כשם שיש להאמין שהוצאנו ממצרים... כך אני רוצה שתאמינו בי שאני עתיד לקבץ אתכם'. ולדבריו אין במצוות הזכרת יצ"מ סיפור מאורעות בלבד, אלא העמקת צפיית הישועה והבטחון בגאולת ישראל.

משה רבנו אינו נזכר בהגדה: צ"ע דלא נזכר בהגדה משה רבנו, כפי שדורש הרמב"ם בהל' חו"מ ז, ב: 'ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו ע"י משה רבינו הכל לפי דעתו של בן' [אמנם בשם הגר"א נאמר, שבגאולת מצרים כתוב שנעשתה ע"י הקב"ה ולא ע"י שליח, לכן אין מזכירים הגדה אלא את הצלת הקב"ה].

אם יש לעסוק בענייני יציאת מצרים בדווקא: מצאנו מחלוקת בפוסקים אם צריך לספר בענייני יצ"מ בדווקא, או די שמזכיר את העניין בכללותו לצאת יד"ח מצוות זכירת יצ"מ. המג"א בג' מקומות נקט כי אף שיש מצוות זכירה, די בציון העניין בכללותו, ולהזכיר עניינים הקשורים לדבר וא"צ להזכיר את כל העניין כולו ופרטיו. בסי' סז סק"ג פסק שיוצא יד"ח זכירת יצ"מ באמירת פרשת שירת הים. והרעק"א והחת"ס באו"ח סי' טו. הובאו במשנ"ב סק"ג חלקו עליו מהנאמר בפסוק למען תזכור יום צאתך מארץ מצרים ולא די במה שמזכיר שעברו הים. וכן נקט המג"א בריש סי' תרכה שכתב כי יכוון בשיבתו בסוכה זכר זכר ליצ"מ. ואילו הפרמ"ג במ"ז סק"א כתב כי דבר זה נתון במחלוקת התנאים אם היו לאבותינו סוכות ממש או ענני כבוד ויש לכוון לפי כל דיעה את הכוונה הראויה. הטור והשו"ע כתבו כוונת ענני כבוד. הרי שלמג"א יש לזכור עניין היציאה בכללות וא"צ לכוון לזכר ענני כבוד בדווקא, ואילו לפרמ"ג יש לכוון לכוונה מסויימת. כן בסי' תרפה בעניין מצוות זכור את אשר עשה לך עמלק, סבר המג"א שאם שמע פרשת 'ויבוא עמלק' יצא יד"ח, והמשנ"ב שם ס"ק טז הקשה שצ"ע שכן הציווי הינו לזכור את אשר עשה עמלק ולמחות שמו, דבר החסר בפרשה זו. ולמג"א צ"ל שדי שמזכיר באופן כללי את העניין. אמנם בחיוב סיפור יצ"מ המיוחד בלילה זה, יתכן וכו"ע יודו שאין להסתפק בהזכרת העניין בכלליות. במכילתא ובתוספתא בפסחים פ"י יא-יב נאמר: 'חייב אדם לעסוק בהל' הפסח כל הלילה... מעשה ברבן גמליאל... והיו עסוקין בהל' הפסח כל הלילה'. וא"כ החיוב הוא העיסוק בהלכות הפסח בדווקא ולא בזכירת ענייני יצ"מ. אך הרא"ש בפסחים פ"י סי' לג גרס בתוספתא: 'הכי אמרינן בתוספתא, חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים כל הלילה', וע"כ נקט ש'חייב לעסוק כל הלילה בהלכות הפסח וביצ"מ לספר בניסים ונפלאות שעשה לנו הקב"ה לאבותינו'. והגר"א גרס בתוספתא שצריך לספר ביצ"מ, ולא גרס 'הלכות הפסח' כלל. והמהר"ל בגבורות ד' פרק ב באר

בדעת המכילתא שכאשר עוסק בהלכות הפסח הוא מזכיר גם משום מה נאכל הפסח ובכך מקיים מצוות סיפור יצ"מ. הרי שאם יעסוק בהלכות בלבד ללא הקשר ליצ"מ, לא יצא יד"ח.

'עד שתחטפנו שינה' הוא שיעור פטור, או שעת פטור ואונס: בתוספתא בפסחים פ"ה ה"ח נאמר: 'חייב לעסוק בהל' הפסח כל הלילה'. הרי מחוייב לעסוק במצוות זכירת יצ"מ כל הלילה. וכן נראה מבאור האבן עזרא בשמות יב, מב בפירושו השני שבאר כי ליל שימורים הוא מכוון לכך שלא ישנים אלא מודים ומספרים גבורת ד' בהוציאם ממצרים כל הלילה. וטעם לדבר יש באברבנאל בספרו זבח פסח שלפי שהיו ערים במצרים כל הלילה, יש עניין לעסוק כל הלילה בזה. אך הרמב"ם לא ציין שחייב להזכיר יצ"מ כל הלילה, אלא כתב בהל' חו"מ ז, א 'וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח', ובהלכה ד' כל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח'. וכן הרא"ש לא כתב שחייב לספר כל הלילה, וכתב בפ"י ס"י לג: 'עד שתחטפנו שינה'. וק"ק דאם החיוב לעסוק כל הלילה, מהו גדר זה שהמאריך הרי הוא משובח, והא מחוייב הוא להאריך כל הלילה.

ויש לעיין בגדר 'עד שתחטפנו שינה' שכתב הרא"ש ונפסק בשו"ע בסי' תפא, ב, אם כשנרדם הוא פטור ככל המצוות, וע"כ אינו מחוייב עוד במצוות הזכרון. או כשנרדם, הוא אנוס שבזמן זה אינו יכול לקיים המצווה, אך החיוב רמי עליה, וכן סבר בספר התעוררות תשובה ס"י רעא, ויתכן ויש להעירו בכדי שיקיים את המצווה המוטלת עליו. או שהשינה מהווה כהפסק בקיום מצוותו, ואחר שקיים פעם אחת מצוות סיפור יצ"מ, שוב אינו צריך לקיימה בשנית, כשם שאינו חוזר על ציצין שאינן מעכבים את המילה, וכן המסלק לולב מידו אינו מחוייב ליטלו בשנית, וכן אחר ששמע שופר אינו צריך לשומעו שוב. נפק"מ אם התעורר אחר שחטפתו שינה, שלשני הטעמים הראשונים מחוייב לספר ביצ"מ, שכן זמן חיוב המצווה הוא כל הלילה, וכעת הוא בר חיובא, אך לטעם האחרון אינו מחוייב במצווה זו אחר שקיימה כבר ולא יכול להרבות במעשה המצווה ולספר ביצ"מ אחר שהסתלקה המצווה ממנו. וראה פרמ"ג אש"א בסי' תפא סק"א שאחר שהתעורר אינו מחוייב עוד בכך. אלא שאם הטעם הוא משום הפסק במצווה, אזי יש לברר מה מהווה הפסק במצווה, אם דווקא שחטפתו שנת קבע כמבואר בשו"ע בסי' קעח, ז לגבי הפסק בברהמ"ז, או אף שנת עראי מהווה כהפסק ושוב לא רמי עליה המצווה, ואינו יכול להרבות בעניינה. וכן יש לדון אם שיחה בעניין אחר או שיחה בטילה סתם מהווה כהפסק במצווה.

ויש לתלות זאת בגדר מצוות זכירת יצ"מ האם המצווה לספר, להזכיר את יצ"מ בדווקא ואת אשר עבר על אבותינו, או שכל שבח, הודאה והלל בכלל מצווה זו, ודרך המשבחים והמודים להפסיק בעניינים אחרים ואפי' בשיחה בטילה במהלך ערב וסעודת הודייה. כשם שבאר הר"ן בדה"ק כג. מדפי הרי"ף שהלל הנאמר כשירה מותר להפסיק בו שכן היתה התקנה. ולפי"ז יתכן ואף שנת עראי אינה מהווה כהפסק. ומסתבר שאחר כוונת הלב הדברים אמורים, ותלוי הוא מה דעתו בעת שהתפנה לעניין אחר, וכן עולה מדברי החיי אדם ונשמת אדם בכלל מד את א שחילק בין שינה באונס לזו

הנעשית מרצון, ורק שינה מרצון ומדעת מהווה הפסק. ומדוייק כן ברמב"ם שכתב כי כל המאריך הרי זה משובח, ולא דווקא שעוסק כל הלילה. וכן הוא בנוסח שבידינו 'כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח', הרי לא נאמר שמחוייב לעסוק בכך כל הזמן בלילה זה, אלא כל שמרבה בכך מעלה ומצווה בידו, וניתן להאריך ולהרבות בעת עשית המצווה, אך לא אחר המצווה. וכן נראה מהמהר"ל בגבורות ד' פרק נג שכתב כי בשל חיבוב מצוות זכירת מצרים לא חשו רבן גמליאל וזקנים שעלה עמוד השחר, הרי שמעיקר הדין אין חובה לספר ביצ"מ כל הלילה.

החסדי דוד על התוספתא כתב שאין הכוונה שחייב לעסוק כל הלילה בענייני יצ"מ אלא עד 'שתבוא לו שינה, הבא מסתמא אחר הסעודה'. לדבריו, אין השינה גורמת פטור כל שהוא, אלא ישנו חיוב לערוך סעודת הודאה שבה משבח ומספר על ניסי ד' ביצ"מ, ומחוייב להרבות בסעודת הודייה זו כל זמן שבכוחו להמשיך בכך, ומשהתעייף רשאי לסיים את סיפורי הנס ולילך לישון. לפי"ז יש להרבות בסיפור יצ"מ, הכוונה להמשיך ולספר ביצ"מ למרות עייפותו ותאוותו לישון, וכל המחזיק מעמד ומרבה לספר הרי זה משובח. לפי הבנה זו, השינה אינה גורם המפסיק במצווה, אלא הוי גדר בשיעור המצווה, שמחוייב בה כל עוד בכוחו לספר, ואם מתעורר אח"כ, אינו צריך לספר שוב בענייני יצ"מ אחר שכבר קיים מצוותו ונפטר הימנה. ולפי"ז אם מעוניין לנוס קמעה בכדי שיהא לו כח להמשיך בסיפור יצ"מ, אין בשינה זו להוות הפסק במצוותו.

מעשה דזקנים שישבו בבני ברק: מעשה בר' אליעזר ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא ור' טרפון שהיו מסובים בבני ברק, והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה. עד שבאו תלמידיהם, ואמרו להן, רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית. הנה במעשה זה ישב עימם ראב"ע שס"ל שניתן לאכול את המצה עד חצות, ואפ"ה עסק סיפר עימם עד השחר, דבר המורה שמצוות עיסוק ביצ"מ אינה מותנת בזמן חיוב אכילת מצה. אך ר"י בר יקר סבר שאה"נ ולא היה מחוייב ראב"ע, אלא שלא חש שעבר חצות, ועפי"ז י"ל כדברי המהר"ל בגבורות ד' פרק נג שרק משום צער שינה ועונג יו"ט אין חיוב בהגדה אלא עד חצות, וכיון שלא חשו בזמן שעבר, לא היה להם צער, וע"כ המשיכו עד הבקר. הפלפולא חריפתא, השם משמואל עמ' סג והקהלות יעקב בברכות סי' ד בארו שכיון שבני ברק היתה מקום מושבו של ר"ע, כמבואר בסנהדרין לב: 'אחר רבי עקיבא לבני ברק', כפף ראב"ע דעתו בפני המרא דאתרא.

ובעמק ברכה בניי ליל פסח ג באר שראב"ע הצטרף עימם בשל דין זכירת יציאת מצרים הכללית של כל השנה ולא ביקש בכך לקיים את מצוות סיפור יצ"מ המיוחדת לערב זה (וכ"כ המשכנות יעקב או"ח סי' קכא). עוד באר שם שלא רצה לפרוש מהרבים, או מדין תקנת משה רבנו לעסוק בהלכות החג בחג נשאר שם ולא מטעם מצוות סיפור יצ"מ (וכ"כ השיבלי הלקט שעסקו מחצות בהלכות החג). ואכן הנצי"ב בהגדת אמרי שפר בד"ה 'כל המרבה' הוכיח מכך לגבי מצוות זכירת יצ"מ של כל השנה שכל המרבה הרי זה משובח, ויש מעלה ושבח בכך. והשפת אמת פסח שנת תר"מ בד"ה 'כל באמ"ד'

באר כי לא איירי כלל בליל פסח, אלא בלילה אחר בשנה, דאי לאו הכי פשיטא שעסקו עד הבוקר. יש להוכיח כשיטתם מכך שתלמידיהם לא היו עימם בשעה זו, אף שעיקר מצוות סיפור יצ"מ לאחרים היא, הרי שעסקים היו במצוות זכירת יצ"מ שבכל יום ולא בסיפור יצ"מ שבליל פסח. המשך חכמה בפרשת בא באר שאמנם מצוות האכילה עד חצות, מ"מ מצוות סיפור יצ"מ נוהגת כל הלילה. וכ"כ האברבנאל בספרו זכ פסח שלפי שהיו ערים במצרים כל הלילה, יש עניין לעסוק כל הלילה בזה, אף שמצוות האכילה אינה אלא עד חצות. וכן נראה שהבין האבן עזרא בשמות יב, מב בבאור השני: 'ויש מפרשים אותו כטעם שומרי החומות, שלא ישנו רק יודו ויספרו גבורות השם בצאתם ממצרים'.

הרי זה משובח - בקיום מצוותו, או בשל הסיפור המשובח: יש לחקור אם כשמאריך לספר ביצ"מ הוא משובח בכך שהסיפור אורך זמן רב, וכל רגע ורגע הוא משובח בשל הזמן שעוסק בסיפור ניסי ד', ואף אם יספר בניחותא ויספיק לתאר מעט מניסי ד' הוא משובח. או שמשובח הוא בשל אורך הסיפור, ורוב תיאורי הנסים שמוסיף, ויכול הוא להספיק תיאורים רבים בזמן מועט אם יתרכז ויתאר מהר, כפשט הלשון 'כל המאריך [המרבח]'. או שהשבח הוא משום התיאור המושלם יותר שנוצר כתוצאה מריבוי הניסים שמספר, אך לא בשל הזמן, ולא משום הפרט הנוסף שהספיק לספר. אלא משום שע"י תיאור מפורט הסיפור משפיע יותר ומעורר השתאות, הודאה, גדולת הבורא וקבלת מלכות שמים, וממילא החפצא של הסיפור משובח יותר, וממילא זהו הידורו של המספר. הרי אומר שאינו משובח בכל תוספת תיאור נס שמספר, אלא מכלול התיאורים שסיפר הביע סיפור משובח.

הנה התירוצים דלעיל לגבי מעשה דזקנים הבינו שמצוות הסיפור מוגבלת בזמן, ואזי אפשר להרבות רק עד חצות בסיפור יצ"מ. אולם אם נבאר כצד האחרון בהבנת השבח בריבוי סיפור יצ"מ, דהיינו שהשבח הוא בתוצאת הסיפור, ניתן לבאר שכאשר ממשיך לספר בניסי יצ"מ אף שחורג מעבר לזמן המחוייב, הסיפור מתבהר יותר למפרע, ונמצא שבזמן המצווה סיפורו השתבח וקיבל משמעות רבה יותר. ולפי"ז אף שראב"ע לא היה מחוייב לשיטתו בסיפור יצ"מ אחר חצות, המשיך בסיפור הדברים והשלים את תיאור הסיפור באופן מלא יותר, כך שסיפורו בעת המצווה הינו מושלם יותר ומשובח. שכן דרכם של מספרי דרכי השתלשות הדברים היא, להסביר למפרע את מידת דיוקם ואת ההשגחה שסיבבה את הדברים.

נראה לדייק כן ברמב"ם שכתב בספר המצוות מ"ע קנז: 'וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים... יהיה יותר טוב', ולא כתב שמשובח, שכן אין שבח בתוספת פרטים וניסים כשלעצמן. ואילו בהלכות חו"מ ז, ד כתב: 'שידרוש מארמי או בד אבי עד שיגמור כל הפרשה, וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח', דהיינו בסיפור דברים ארוך ומפורט נוצר סיפור משובח.

ומבואר בזאת דעת הרשב"א הביאה המהר"ל בגבורות ד' סב שאין מברכין על מצווה זו משום שאינה קצובה, שכן כל המרבה הרי זה משובח, ותימה, דאם השבח הוא בשל הזמן הרב שיכול לקיימה,

לא גרע ממצוות ת"ת שמברכין עליה למרות שאפשר ולא ימיש ממנה יומם וליל וסיב ובלה בה ומינה לא ידוע (אמנם במצוות ת"ת, באר הגר"א בשנות אליהו בריש פאה שכל אות הינה מצווה בפנ"ע, וא"כ כל אות קצובה ולכן מברכין עליה, משא"כ מצוות סיפור יצ"מ הינה מצווה אחת אריכתא שאינה קצובה), שכן בכך שממשיך בקיום מצוותו זמן רב אינו גורע מיכולתו לברך על מצוותו. אך אם ע"י אריכות הסיפור נוצר חפצא אחר של סיפור, שכן בתיאור המפורט של הנסים מתקבלים הדברים אחרת אצל המספר ואצל השומעים – אינו יכול לברך על דבר שאינו ידוע מראש מה כלול בברכתו.

חובת הודאה בהגדה: הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה קנו כתב: 'היא שצונו לספר ביציאת מצרים... וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב'. הרי שיש לשבח ולהודות בלילה זה ולהרבות בכך. וצ"ע היכן כלול במצוות 'והגדת לבנך' משמעות של הודאה. ועוד שלא מצאנו שחובת ההודאה מעכבת בלילה זה, כשם שאמר ר"ג בדף קטז. שכל שלא אמר ג' דברים לא יצא יד"ח. ועוד שהרמב"ם בהל' חו"מ ז, ה לא הביא דין זה כחלק מדיני המגיד, ויתירה מכך, אחר שהביא נוסח ההגדה ודין זה של רבן גמליאל סיים 'ודברים האלו כולן הן הנקראין הגדה', ולא כלל את דין ההודאה כחלק מההגדה. ועוד שהרמב"ם שם בהלכה ד כתב: 'והוא שידרוש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה, וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח'. הרי שרק בפרשה זו יש להאריך, ולא בדברים אחרים. ובדוחק י"ל עפ"י חילוקן של הגר"ח סולוביצ'יק שהמיוחד במצוות הזכרת יצ"מ שבליילה זה הוא שיש לספר את כל השתלשלות הדברים והמאורעות וחובת אמירת ג' דברים, ואולי י"ל כי אף ההודאה כלולה בכך.

וראה ביד קטנה בהל' יסודי תורה פ"א ס"ק לג שלמד מהפסוק 'זכר תזכר את אשר עשה ד' אלהיך לפרעה ולכל מצרים, המסת הגדלת אשר ראו עיניך והאתת והמפתים', כי בכל מקום שנזכר יצ"מ הכוונה לניסים ונפלאות שהתרחשו שם, וא"כ בחובת הזכרת יצ"מ כלול דין הודאה להשם. ושמא י"ל עוד, שלא נדרש נוסח הודאה בדווקא, אלא סיפור הניסים והעלאת זכרונות של גאולת מצרים מהווה הודאה לרבש"ע. כשם שנאמר במסכת שבת בדף כא: לגבי חנוכה: ש'לשנה אחרת קבעום ועשאוים ימים טובים בהלל והודאה'. והרמב"ם בהל' חנוכה ג, ג באר מהו הלל ומהו הודאה: 'מפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו... ימי שמחה והלל, ומדליקין בהן הנרות... להראות ולגלות הנס'. הרי שהדלקת הנרות נלמדה מחיוב ההודאה, ובעצם הדלקת הנר שמראים הנס הוי הודאה. ומשו"ה כתבו התוס' במסכת שבת בדף כד. בד"ה 'מוכיר בהודאה' שאמירת 'על הנסים – הודאה היא ולא תפלה'. שכן עצם ציון ניסי ד' הינם הודאה. ומדוייק כן ברש"י בסוכה בדף מה: בד"ה 'ולך אנו משבחים' שבאר את מושג התודה: 'מודים... לשון תודה, שאנו מודים בו ולא כופרים'. הרי שכל העמקת הידיעה שכל ההצלה מאיתו ית"ש, הינה בבחינת הודאה, ולא דווקא נוסח של הכרת תודה. ושמא י"ל כי זוהי שאלת הבן כמובא בשמות

יב, כו: 'והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבדה הזאת לכם', דהיינו די לנו בהודאה לד' על ניסיו ומדוע דרושה גם העבודה, החוקים והמצוות, שאין במעשיהם ביטוי של הודאה להשי"ת. ועל כך עונים לו כתשובת התורה: 'ואמרתם זבח פסח הוא לד' אשר פסח... ויקד העם וישתחוו'. הרי שזביחת הפסח ומצוות היום הינם הודאה לד'.

עיקר הנס היה בהסרת עול השעבוד, או בשחרור והיציאה ממצרים: רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא נחלקו אם ניתן לקיים את מצוות האכילה רק עד חצות או עד עלות השחר. ויש לעיין ביסוד מחלוקתם. במסכת ברכות ב"ד ט. הגמ' מבארת במאי פליגי, 'א"ר אבא הכל מודים כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערב שנאמר הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, וכשיצאו לא יצאו אלא ביום שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה. על מה נחלקו על שעת חפזון, ר' אלעזר בן עזריה סבר מאי חפזון חפזון דמצרים, ורבי עקיבא סבר מאי חפזון חפזון דישראל. תניא נמי הכי, הוציאך ד' אלהיך ממצרים לילה... מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב'. ורש"י בד"ה 'מערב נגאלו' באר 'נתנו להם רשות לצאת'. וראה בברכות ד: שמביאה הגמ' מחלוקת לגבי דין סמיכת גאולה לתפילת ערבית, 'דאמר ר' יוחנן איזהו בן העולם הבא זה הסומך גאולה לתפלה של ערבית, רבי יהושע בן לוי אומר תפלות באמצע... איבע"א סברא, דר' יוחנן סבר גאולה מאורתא נמי הוי אלא גאולה מעלייתא לא הויא אלא עד צפרא, ור' יהושע בן לוי סבר כיון דלא הויא אלא מצפרא לא הויא גאולה מעלייתא'. היינו דר' יוחנן סבר שהגאולה התחילה עוד בערב, אף שלא הושלמה אלא עם שחר, ואילו ריב"ל סבר שרק לנעשה בבוקר יש משמעות של גאולה. ובכך יש להתבונן בנעשה בזמנים אלו.

נאמר בהקדמה למסכת שמחות הובאה בשערי תשובה סי' תע סק"א ובחזקוני שמות יב, לט: 'ויהי בחצי הלילה וד' הכה כל בכור בארץ מצרים. וכתוב כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור (דמשמע שהמכה התרחשה ביום ולא בחצי הלילה)? א"ר יוחנן אע"פ שהכה אותם מכת מות, מחצי הלילה היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבוקר... כדי שיראו ישראל בשונאיהם'. הרי שהמכה אכן התרחשה עוד מבערב, אך תוצאותיה היו רק בבוקר שהכירו בנעשה. הרי לנו שאמנם היציאה ממצרים התבצעה רק ביום, אולם עול המצרים הסתיים משעה שהחלה המכה. ונח' התנאים אם האכילה מתייחסת לחיפזון דמצרים כלומר לשעה שבה סר עול המצרים וישראל שוחררו מעבודתם, או לשעת היציאה מבית העבדים, ותשועת ישראל שנגלתה לעיניהם בראותם את ניסיו ד'. וראה בכת"ס י"ד סי' שמו, יב שבאר עפ"י מדרש זה את שאומרים בהגדה 'אני ולא מלאך', לעומת הנאמר בשמות יב, יג: 'לא יהיה בכך נגף למשחית בהכתי בארץ מצרים'. דהיינו שהיה שם משחית ולא הקב"ה הכה בעצמו. ותירץ כי את המכה בלילה עשה ד' בעצמו להתיש כוח מזלם, וזאת אחר לא היה יכול לעשות, ואת מיתתם עשה המשחית. לפי"ז עיקר פעולת הגאולה נעשתה ע"י הקב"ה בלילה, וכ"כ בהגדת הגר"א שעיקר הנס במכה זו נעשתה בעוד לילה ע"י הקב"ה, וראה גור אריה שמות יב, יב.

וא"כ יש לבאר שנחלקו התנאים אם הגאולה מתייחסת לשינוי שהתחולל בחצות, שסר שיעבוד מצרים ונוצרה האומה כמבואר במהר"ל בגבורות ד' פרקים ג, לו, נא, או לשחרור עם ישראל בפועל ביום למחרת. אך לכו"ע מציינים את הלילה הזה בליל הסדר כעיקר משמעות יצ"מ. וכן באר בעין איזה ברכות א סי' קיב שבערב נגאלו גאולה פנימית ונשלמה מעלתם, ובבוקר התגלתה גאולתם בעולם. ואנו מציינים את שתי גאולות אלו בברכתנו: 'על גאולתנו, ועל פדות נפשינו'.

הזכרת העונשים בהזכרת יצ"מ: החינוך במצוה כא כתב: 'זכור הניסים והענינים שאירעו לאבותינו ביציאת מצרים, ואיך לקח האל יתברך נקמתנו מהן'. ואילו הרמב"ם בהלכות חו"מ לא הזכיר מעניין זה כלל, ורק בסה"מ מצווה קנו כתב: 'כל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים... ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב'. כמו כן מצאנו הבדלים בפסוקים בהזכרת עניין נקמת מצרים. בתשובה לבן שאינו יודע לשאול לא הוזכר כל זכר לעונשי מצרים, ואילו לבן התם עונים את הפסוק בשמות יג, יד-טו: 'ואמרת אליו... ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרג ד' כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם'. וכן לבן החכם מזכירים את הפסוק בדברים ו, כב: 'ויתן ד' אותות ומפתים גדלים ורעים במצרים בפרעה ובכל ביתו לעינינו'. והדברים אומרים דרשני.

ויש להבין ביעוד המכות, האם נועדו ליתן עונש למצריים בלבד, או שנועדו גם להראות לישראל את מעלתם ולזכך את נפשם, ולכן נאמר בפסוק 'ויתן ד'... לעינינו'. וראה רש"י בדברים כט, ג על הפסוק ולא נתן ד' לכם לב לדעת: 'להכיר את חסדי הקב"ה ולידבק בו'. ואפשר שלכן לא נמסרה המכה לשליח, כשם שבמצוות שבגופו שהפעולה עצמה נדרשת לא מהני שליחות, וע"כ מכה זו נעשתה ע"י ד' בעצמו, שכן יש בהכאה עניין עצמי לפעול בעם ישראל ולא נועדה רק להעניש את המצרים (וראה במהר"ל שם פרקים נב, נה כי הפעולה נמשכת אחרי מי שפעלה, וכיון שתכלית יצ"מ היא להיות לו לעבדים, לכן צריך ד' לפעול את היציאה). ונחלקו אם בדין הזכרת מצרים ישנה חובה לציין גם את המכות ולקחן, בשל השפעתן עלינו, ורוממות מעלת אומתנו הנגזרת ונולדת מכך.

אם יש להזכיר את יצ"מ תחילה, או את מכת בכורות תחילה: בשחרית אומרים ב'עזרת אבותינו': 'ממצרים גאלתנו... ומבית עבדים פדיתנו, כל בכוריהם הרגת ובכרך ישראל גאלת'. הרי שיצ"מ קדמה למכת בכורות שכונתה בלשון 'הריגה'. ואילו בברכת 'אמת ואמונה' אומרים בערב: 'המכה בעברתו כל בכורי מצרים ויוצא עמו ישראל מתוכם לחירות עולם'. הרי דיצ"מ היתה אחרי מכת בכורות שנקראת בלשון 'מכה'. עוד יש לדקדק בנוסחי הברכות שבשחרית אמרינן ממצרים 'גאלתנו', ואלו בערב נא' שהוציאנו ממצרים ולא נזכר לשון גאולה. ובשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל נאמר לבאר עפ"י המובא בהקדמה למסכת שמחות הובאה בשערי תשובה סי' תע סק"א, ובחזקוני שמות יב, לט: 'ויהי בחצי הלילה וד' הכה כל בכור בארץ מצרים. וכתוב כי לי כל בכור ביום' הכותי כל בכור (ומשמע דלא בחצי הלילה)? א"ר יוחנן אע"פ שהכה אותם מכת

מוות, מחצי הלילה היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבוקר... כדי שיראו ישראל בשונאיהם'. הרי שהמכה אכן התרחשה עוד מבערב, אך תוצאתה היתה רק בבוקר שאז מתו המצריים, ולכן בבוקר אנו משבחים על בכוריהם שהרגת, ובערב מודים על המכה שנחלו המצריים. והקשו, שבשמות יג, יד-טו מזכירה התורה קודם את יצ"מ ורק אח"כ את מכת הבכורות: 'כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ד' ממצרים מבית עבדים. ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרג ד' כל בכור בארץ מצרים'. והתשובה לבן אינה ניתנת ביום ברוקא, ומדוע מקדימים את נס היצ"מ?

אפשר, שהקדמת הניסים תלויה במגמה של סיפור הדברים. כאשר מבקשים להנחיל את סיפור יצ"מ, להודות, להלל ולשבח, אז מציינים דבר דבור על אפניו כסדר הניסים שקרו, אולם אם מבקשים להביע את חשיבות העניינים אז מציינים קודם את ישועת ישראל וגאולתן מטומאת מצרים, ורק אח"כ מזכירין את מכות מצרים. וברור כי כשבאים לענות לבן על אמונתנו, מציינים קודם את מטרת גלות מצרים וכי הוציאנו ד' משם להיות לו לעם, ורק אח"כ משלימים את סיפור הדברים וניסי מצרים. ולפי"ז י"ל כי בשחרית אנו אומרים אחרי 'אמת ויציב... עזרת אבותינו... אמת אשרי האיש שישמע למצותיך ותורתך... אמת אתה הוא אדון', את הנוסח: 'אמת ממצרים גאלתנו'. שכן מעוניינים שם לבסס את אמונתנו ולכן מציינים קודם את יצ"מ ואת גאולת אבותינו, ברם בערב בברכת אמת ואמונה מבקשים לשבח ולהודות לד' ית' על אשר גמלנו, ולכן מזכירים עפ"י סדר התנהלות הניסים שהיו.

ואאמור"ר באר בזאת שאין הכוונה בגאולת האומה ליציאה ממצרים בפועל, אלא להיווצרות האומה – עם ישראל, מקרב גוי להיות לו לממלכת כהנים וגוי קדוש, וגאולה זו היתה עוד טרם היציאה בפועל אלא בעשיית הפסח במצרים ושפיכת הדם על המשקוף והמזוזות, כפי שמבאר המהר"ל בגבורות ד' פרק ג, לה-לו. ואכן היציאה ממצרים התרחשה רק אחרי מכת בכורות. וכשמודים על גאולת ישראל מזכירים את המדרגה שנבנתה טרם היציאה ממצרים, וכשמודים על ניסי ד' לאבותינו מזכירים את יצ"מ אחרי המכות כסדרן.

גְּדְרֵי אֲמִירַת הַהֲגָדָה

מתחיל בגנות: המשנה בפסחים י, ד אומרת 'לפי דעתו של בן אביו מלמדו, מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה'. ובגמ' ב"ב קטז. הקשו: 'מאי בגנות, רב אמר מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו. ושמאל אמר עבדים היינו'. ויש לבאר במאי פליגי.

יש לחקור אם החיוב להתחיל בגנות ולסיים בשבח הוא דין באופן סיפור יצ"מ, שחייבו לספר בריש דבריו גנות ולסיים בשבח, או שהחיוב להזכיר בגנות ושבח הוא דין נוסף שחייבו להזכיר עניינים אלו, אך אין בכך הגדרה של אופן וחובת סיפור יצ"מ.

ויש לעיין במחלוקת הטעמים בחיוב זה. המהרש"א שם כתב: 'שביום שמחת לבו של אדם יזכור תחלת שפלותו וגנותו שלא תזוח דעתו עליו'. הרי חיוב זה אינו מהלכות סיפור יצ"מ. וכן נראה לבאר בדעת הרשב"ץ בהגדה של פסח בד"ה 'לפיכך אנו' שדין זה אינו חלק מדין הסיפור של יצ"מ, אלא 'שאינן ראוי לנו שנהיה כפויי טובה לקב"ה שעשה כל הניסים האלה ולא נודה לו הטובה, לפיכך אנו חייבין להודות להלל' (והמשיך: 'יש כאן שמנה מיני הודאות כנגד ארבעה נסים שעשה לנו. הוציאנו מעבדות לחירות אחד. ומיגון לשמחה שני. ומאבל ליי"ט שלישי. ומאפלה לאור גדול רביעי. וכמו שטובת האל היו כפולות עלינו כן ראוי שנודה הודאות כפולות על אלו הניסים'). הרי הוא חלק מדין ההודאה לד'.

אולם באבודרהם בסדר ההגדה ופירושה בד"ה 'עבדים היינו' באר את מחלוקתם, שמ"ד שמתחיל מעבדים היינו לפרעה במצרים סבר, שענין היום הוא לזכור את יציאת מצרים ויש להזכיר מתחילת עבדות מצרים. והחולקים ס"ל שיש 'להודיע כמה שבחו של מקום כי מאשפות ירים אביון, יש לו להזכיר גנות כי אבותינו היו עובדי עכו"ם ואין גנות בעולם הזה וגדול הוא מגנות של עבדות, ואעפ"כ קרבנו המקום לעבודתו'. וכן באר המאירי בגמ' שם: 'שיספר איך היינו קודם אברהם אבינו כופרים ועובדי עבודה זרה ומשתפין השם ית' ואת כל התלאה אשר מצאתנו במצרים ואחר כך גאלנו השם יתברך... שיפרסם את העבדות להגיע ממנו לכבוד שחרורו'. הרי דין הוא באופן הסיפור שיספר באופן שיביע את גודל נס ושבחו שהצלנו ממעמקי אשפות.

נראה א"כ שמחלוקתם היא בעיקר חיוב הסיפור וההודאה, האם ההודאה היא על הגאולה הגשמית שיצאנו מסבלות מצרים, וכן סבר שמואל, ולכן פתח בגנות דשעבוד הגוף ועל כך ההודאה – 'על גאולתינו'. או שהעיקר בהודאה הוא 'פדות נפשנו' וחירות הנפש, וכן ס"ל לרב ועל כן סבר שמזכירים את ימי תרח ועובדי ע"ז. אולם יש לעיין אם נחלקו רב ושמואל, ולדעת רב אין לציין ולהזכיר את גאולת העם והגוף, ולשמואל אין להזכיר ולהודות על חירות נפשנו. או שלכו"ע יש לספר את נוסח סיפור יצ"מ, אלא שנחלקו מהי תכלית ההודאה, ובמה יש להתחיל. שכן אמנם ג' לשונות של הגאולה עוסקות בגאולת עם ישראל מהעניו והעבדות, אך הכוס הרביעית עוסקת בפדות הרוח – ולקחתי אתכם לי לעם.

כל שלא אמר ג' דברים: במשנה בפסחים י, ה נאמר: 'רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור'. ונפסק ברי"ף בדף כה. מדפי הרי"ף, ברמב"ם בהל' חו"מ ז, ה וברא"ש פ"י ס" ל. אך הר"ן כתב: 'שלא קיים מצוותן כראוי', והכוונה שלא יוצא יד"ח מצה לכתחילה, אך בדיעבד יוצא יד"ח אף שלא אמרה. וכ"כ הרמב"ן במלחמות בברכות ב: שלא יצא יד"ח לגמרי, אך 'לא שיהא צריך לחזור ולאכול פסח מצה ומרור'. השו"ע לא ציין משנה זו כלל (ושמא משום שלא פרט את נוסח ההגדה). וצ"ב במאי נחלקו. יש לחקור באיזה מצווה עסקינן שעליה אמר רבן גמליאל שלא יצא ידי חובתו אם לא אמר דברים אלו, האם לא יצא יד"ח דין הגדה, או לא יצא יד"ח פסח, מצה ומרור.

ר' עובדיה מברטנורא באר: 'שלא פירש טעמן של שלשה דברים הללו'. וכן המאירי בפסחים קטז. באר: 'כל שלא הפליג בספור זה בכדי הראוי, אא"כ פירש טעמן של שלש אלו ואלו הן פסח מצה ומרור, ויזכיר מקרא הראוי בהן בטעם כל אחת מהן פסח פירש טעמו על שם שפסח המקום'. הרי דיש לבאר בעת קיום מצוות האכילה על שם מה נאכלין ואף לומר את הפסוק הנסב עליהן, כדברי האבודרהם בסדר ההגדה: 'לא יצא ידי חובתו אם לא יאמר שלשה דברים אלו למה הם באים שמצאנו שהכתוב הקפיד באמירה'. וע"כ דרש רבן גמליאל שיש להטעים ולקשר את אכילתו למצוות סיפור יצ"מ. כן נראה לדייק מדברי הרמב"ן דלעיל 'לא שיהא צריך לחזור ולאכול פסח מצה ומרור', הרי שיש כאן הלכה בדיני המצה והמרור. וכן נראה שהבין הגר"ח סולוביצ'יק בסטנסיל בסי' מ שכתב 'מצווה לספר טעמי מצוות של אותו לילה'. ואילו לר"ן מצוות אכילת המצה אינה צריכה ביאור וקישור מילולי לסיפור יצ"מ אלא למצווה מן המובחר, אם משום שקיום המצווה בפנ"ע מורה על כך בלא שיפרשו בפה, ואם משום שהמצוות האכילה אינם חלק מההגדה אלא מצווה בפנ"ע היא. ואפשר שנחלקו אם אמירת ג' דברים אלו מדיני המגיד היא, וכפי שכתב הרמב"ם שם: 'דברים האלו כולן הן הנקראין הגדה'. או שמגדרי מצוות המצה והמרור חייב רבן גמליאל לקשרם לסיפור יצ"מ, וסבר הר"ן שהוא רק לכתחילה. ובבנין ציון ח"א סי' ל' הסתפק אם מחוייב לומר ג' דברים אלו בפסח שני, ותלה זאת בחקירה הנ"ל אם חיוב אמירה זה מדיני האכילה הוא או מדיני המגיד ואזי אינו חייב בכך בפסח שני. והכריע שהוא דין בהגדה.

הריטב"א בהגדתו כתב כי נאמרה הלכה זו 'כדי שנזכור נפלאות הבורא, מתוך שנזכור בפנינו'. ודין הוא בחיוב לשבח ולהודות, ולא מגדרי מצוות האכילה וסיפור יצ"מ.

שומע כעונה במצוות סיפור יציאת מצרים: יש לעיין אם יכול להוציא חבירו ובני ביתו באמירת ההגדה ובסיפור יציאת מצרים, ככל המצוות שחשיב שומע כעונה וכאומר בפנ"ע. הרמב"ם כתב בהל' חו"מ ה, ב' מוזגין הכוס השני וכאן הבן שואל ואומר הקורא מה נשתנה...'. מדוייק ברמב"ם שכתב 'ואומר הקורא' ולא כתב שעל כל המסובין לקרות ודי שאחד יוציא את כולם (והבן אינו מוציאן יד"ח או משום שהינו קטן, ואה"נ ובן גדול יפטור את המסובין באמירתו 'מה נשתנה'. או די"ל שהבן לעולם לא יוציא את האב שכן יש לומר את השאלות כדרך סיפור המכשיר את התשובה, ולא כדרך שאלה המבקשת מענה, והבן לעולם עומד במנוגד לאביו ולא יוכל להוציאו יד"ח). מאידך נאמר בברייתא בדף קטז. 'ת"ר חכם בנו שואלו... ואפי' שני ת"ח שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה', הרי שלא מוציא חבירו מדין שומע כעונה וכל אחד מהת"ח חייב לומר בפנ"ע את הנוסח הזה של השאלות, וכן פסק השו"ע בסי' תעג, ז. אמנם החיי אדם כלל קל, ז והמשנ"ב סק"ע כתבו כי יכול הנשאל לצאת יד"ח באמירת חבירו, ולדבריהם קשה מדוע נאמר בברייתא ששני ת"ח שואלים זה לזה, ולא נפטרים בשמיעתו נוסח זה מפי חבירו?

מבואר מדין זה שבדרך סיפור דברים והעברת מסר לאחרים אין דין שומע כעונה, רק במצוות שחייב האדם לומר בינו לבין קונו יכול לצאת יד"ח ע"י דין שומע כעונה, אבל כשמחוייב לספר ולומר לאדם אחר – אינו יכול לצאת יד"ח ע"י דין שומע כעונה. ראה בית הלוי בסוף בראשית שכתב כי בברכת כהנים אין דין שומע כעונה, משום שנאמר 'אמור להם' ודרשה מכך הגמ' בסוטה ב: 'אמור להם, כאדם האומר לחבירו'. ובאמירה אין להחשיב שמיעתו כענייה וכאמירת ברכה לאחרים, וה"ה הכא. וע"כ ת"ח המסבים יחדיו, שכל אחד מחוייב בסיפור בפנ"ע מחוייבים לומר בעצמם את נוסח ההגדה ולא נפטרין בשמיעתן ע"י אחרים. וכ"כ בתש"מ מהר"ם אלשקר סי' י שבמצוות סיפור יציאת מצרים יש לומר את ההגדה בפה ולא מהני שישמע מאחר. הרי שא"א לקיים מצוות סיפור ע"י דין שומע כעונה.

אך כאשר נמצא אדם בחיק משפחתו, וקורא את ההגדה ומספרה לסובבים אותו, אין המקשיבים צריכים לומר בעצמם את הנוסח, שכן טבען של הדברים שכאשר אדם מספר לסובביו הרי הם מקשיבים לנאמר. ולפי"ז המקשיבים אינם צריכים לקרוא בפנ"ע את שלבי השאלה והתשובה, שכן אין צורת הקשבה בכך ואזי אינם צריכים לדין שומע כעונה. וכן הוא בתשו' הרא"ש כלל כד 'ולא דווקא הגדה בפה, אלא אם ישאל מפרשין לו'. הרי שבמצווה זו אינו מחוייב לומר בפיו בדווקא, אלא המצווה היא לעשות מעשים לזכר יצ"מ, וא"כ די שיהא שותף לסיפור הדברים וממילא המאזינים אינם זקוקים לדין שומע כעונה. וא"כ דווקא בשני ת"ח שכל אחד מצווה בפנ"ע בסיפור יצ"מ, ונודמן לישב עם חבירו, מחוייב לספר בעצמו ואינו יכול להפטר באמירת חבירו ולא יועיל לו דין שומע כעונה, לעומת המיסב עם בני ביתו, המאזינים יוצאים יד"ח בהקשבתם לסיפור ואינם צריכים לדין שומע כעונה. אך את ההלל והשבח, וכן את ג' הדברים שאמר ר"ג – הכל מחוייבין לומר בפנ"ע, ולחיי אדם והמשנ"ב דלעיל אף ע"י שומע כעונה.

אולם יש להזכיר שבענין לדין שומע כעונה, מהגמ' ברך קטז: שסומא הפטור מדין ההגדה אינו יכול להוציא את בני ביתו במגיד. ולדברנו תקשה, שיספר הסומא את סיפור יצ"מ וסובביו יקשיבו לו ואינם צריכים כלל לצאת יד"ח באמירת הגדה. ומדוע נאמר שהסומא מנוע מלקרוא את ההגדה, על כורחך, שצריכים בני הבית לדין שומע כעונה ולצאת יד"ח במצוות זו ע"י המספר, ודלא כדלעיל. וי"ל שאמנם בני ביתו אינם מחוייבים להגיד בפה ולספר ביצ"מ, אך מחוייבים הם לשמוע את הסיפור מגברא בר חיובא, ולהיות שותפים בסיפור זה (כמצוות שמיעת קול שופר, שדרוש שישמע קול שופר מבר חיובא), וסומא אינו בר חיובא וע"כ בני ביתו לא יכולים לצאת יד"ח בסיפורו.

אך המנ"ח במצוה כא והחת"ס באו"ח סי' טו, השאג"א בסי' יג נקטו שיוצא יד"ח בסיפור יצ"מ מדין שומע כעונה (ואדרבה, לדעת החת"ס בדין זה נעוץ ההבדל בין מצוות ליל זה למצוות הזכרת יצ"מ שבכל יום. שבכל יום מצווים בהזכרת יצ"מ בלבד, ודי שאחד מזכיר לכולם והשומעים אינם צריכים לדין שומע כעונה לקיום מצוותן. ואילו בלילה זה שהחיוב בסיפור הדברים, נזקקין לדין שומע כעונה ע"מ לצאת יד"ח), וכ"כ שו"ע הרב בסי' תעב ס"ק כב: 'ישנה עדיפות שאחד יוציא את כולם משום ברוב עם הדרת מלך'. נפק"מ יהיה אם השומעים מקיימים מצוותן מדין שומע כעונה, הרי שאלת מחוייבותן לדיני הפסק ואיסור

הוא מדרבנן, ואם אין לו ומקדש על הפת יאמר את ההגדה על הפת כקידוש (ומו"ר במשנת יעקב בהל' חו"מ ז, א כתב שהוא מחלוקת בין הרי"ף לר' נטורנאי בטור בסי' תפג אם אומר ההגדה על הפת). ונפק"מ יהא לכך, אם לא אמרה על הכוס, אם מחוייב לחזור ולומר את ההגדה בשנית.

אם צריך לאחוז את הכוס בידו בעת ההגדה: בסדר רב עמרם גאון סדר פסח ד"ה 'וחזרין ואחזין' כתב: 'וחזרין ואחזין כוס אחר ואומר מה נשתנה'. הרי שיש דין באחיזת הכוס בעת אמירת ההגדה. וכן הוא ברש"י בסנהדרין קא. בד"ה 'הקורא' כתב: 'ונוטל כוס בידו, ואומר עליו דברי הגדה'. אולם בהגדת הריטב"א בד"ה 'ולאחר שהשלים' כתב: 'לאחר שהשלים ההגדה נוטל כוס שני בידו, ואומר ברכת אשר גאלנו', וכן הטור בסי' תעג הביא מדרש שוחר טוב 'כשמגיע ללפיכך אחז כוסו בידו כדי לומר שירה על היין'. וכ"כ המשנ"ב שם בס"ק סז: 'שלא ימתין במזיגת הכוס עד שיגיע ל'לפיכך', שאז צריך לאחוז הכוס בידו אלא מיד שמסיר הקערה מעל השולחן מוזג'. ולא נתבאר בדבריהם אם לא הצריכו שתאמר ההגדה על הכוס, או שבכך שהיין לפניו נחשב כאומר עליו את הגדה, אך באמירת 'לפיכך' הצריכו גם להחזיק את הכוס.

ויש לעיין, אם במה שהיין לפניו חשיב כאמירה על הכוס מה מוסיף בכך שמחזיק בידו כשאומר 'לפיכך'? צ"ל שאכן כשהיין לפניו הוא נחשב שאמר את ההגדה על היין, אך בדין שירה עליו להחזיק את היין. ובטעם הדבר י"ל, שיש דין לשתות את היין שנאמרו עליו סיפור יצ"מ והלל, אך היין אינו גורם משפיע על הסיפור ועל ההלל וע"כ די במה שהיין נמצא לפניו, משא"כ בדין שירה על היין, היין משבח ומחשיב את השירה ומכבדה, ולכן צריך להחזיקו כדי שהשירה תאמר על היין. וראה בר' אריה לייב מאלין בסי' יג שחקר אם היין גורם לשירה או שצריך שתאמר השירה על היין אך ודאי שהשירה נפעלת ומתכבדת ע"י היין. ומדוייק כן באבודרהם בסדר ההגדה ופירושה ד"ה 'לפיכך' שכתב: 'כתבו המפרשים שמעתה נוטל כל אחד ואחד כוסו בידו שמכאן אנו פותחין בשיר שההגדה אינה אלא ספור דברים בעלמא, ואין אומרים שירה אלא על היין'. הרי דווקא שירה יש לומר בהחזקת הכוס.

תליית דין הגדה במצוות מצה ומרור: במכילתא בפרשת בא נאמר: 'והגדת לבנך, שומע אני מראש חדש תלמוד לומר ביום ההוא. אי ביום ההוא יכול מבעוד יום תלמוד לומר בעבור זה. בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך על שולחנך'. במשנת יעבץ בסי' יח חקר אם ההתנייה 'בשעה שיש מצה ומרור', הינה תיאור זמן שבשעה זו יש לומר את ההגדה, או תיאור מצב וההגדה צריכה להאמר כשהמצה ומרור לפניו. נפק"מ אם אין לו מצה ומרור אם לא יכול לומר גם את ההגדה, שכן אין לפניו את המינים הללו שעליהם נאמרת ההגדה, או שזהו זמן הראוי למצה ומרור וע"כ יכול הוא לומר את ההגדה גם כשאין לפניו את המינים הללו. ואפשר שתורף השאלה היא, אם מצוות הגדה היא חלק ממצוות האכילה ובאה לפרש ולבאר את המניע לאכילתו, על כן

תלויה מצוות סיפור יצ"מ במצוות האכילה, או דילמא החיוב בהגדה הוא חיוב עצמי העומד בנפרד ממצוות האכילה של הלילה, ומצווה בכך בעת האכילה, או בזמן הראוי לאכילה. בגמ' ב"ב קטז. הובאה דעת ר' אחא בר יעקב שאמר ש'מצה בזמן הזה דרבנן'. הרי תלה את דין ההגדה בחיוב האכילה, ורק כשחיוב האכילה הינו מדאו' אז גם דין ההגדה הוא מדאו'. וכן נאמר בתוספתא בפסחים: 'ה' מעשה בר"ג וזקנים שהיו מסובים בבית ביתוס בן זונין בלוד... הגביהו לפנייהם ונועדו והלכו להן לביהמ"ד'. ובאר הגרי"ז שרצו להורות שאין לקרות עוד את ההגדה ולפיכך הגביהו את הקערה, שבהעדר מצה ומרור אין לקרות את ההגדה. ובתרומת הדשן בס"י קלז כתב שאמירת ההגדה צריכה להיות בעת שמצה ומרור מונחים לפניו, שכן 'אמצה ומרור שייכי... בשעה שראוי לאכול מצה ומרור', ואינו יוצא יד"ח באמירתו קודם הלילה. נראה שהבין שההגדה הינה חלק מהמצה ומרור, וצריכה להאמר עימם. אך אין בדבריו ראייה לכך שצריך להאמר עליהם בדווקא, ויתכן ומספיק לקרוא את ההגדה בזמן שראוי לאכול. אך תלמידו הלקט יושר תלה את דין הבאת הקערה לפניו, בדרשה הנ"ל אם צריך שיהא לפניך. הרמב"ם בהל' חו"מ ז, א כתב: 'בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך', ולא גרס על שלחנך. ואמנם בלשון זו אין להכריע אם יכול לקרוא את ההגדה בהעדר מצה ומרור לפניו. אך בספר המצוות במצווה קנז כתב: 'שציוונו לספר ביציאת מצרים בליל חמישה עשר בניסן בתחילת הלילה'. הרי לא תלה את ההגדה במצה ומרור כלל, אלא בזמן זה, ומצווה בפנ"ע היא. וכן נקט המנ"ח במצווה כא שהמצה ומרור אינם מעכבים את סיפור יצ"מ.

דין אמירת ההגדה עד חצות, או עד השחר: בשו"ת תרומת הדשן בס"י קלז כתב שאמירת ההגדה צריכה להיות בעת שמצה ומרור מונחים לפניו, ואינו יוצא יד"ח בזמן תוספת יו"ט. וא"כ לפוסקים שמצוות מצה הינה רק עד חצות כראב"ע, אף את ההגדה יש לומר עד זמן זה, וכן פסק הרשב"א בברכות ט. והרמ"א בס"י תעז, א בשם הר"ן: 'ויקדים עצמו שגם ההלל יקרא קודם חצות' (בביאור הגר"א סק"א כתב שטעמו 'משום כוס ד' ולא מדיני ההלל), וכ"כ המנ"ח במצווה כא ובדרשות חת"ס ח"ג עמ' סה. ובס' קרית ספר הל' חו"מ פ"ז כתב שצריכין לעסוק בהלכות הפסח עד חצות. והאור שמח בהל' חו"מ א, ג כתב שיאמרנו אף אחר חצות משום ספיקא דאו'. וראה בשאגת אריה בס"י ט שנקט ששתי פרשות ראשונות של ק"ש יכול לקרוא עד נץ החמה, אך פרשה שלישית שבה הזכרת יצ"מ מחוייב לקרוא קודם לכן, שכן דין הזכרת יצ"מ הוא עד עלות השחר. אולם מדברי הפרמ"ג בס"י תעג אש"א סק"א והדגול מרבבה בס"י תעז עולה שאם לא אמר את ההגדה קודם חצות, ניתן לאמרה אף אחר חצות (וראה תמיהת העמק ברכה בעמ' עז, שהדגול מרבבה הזניח את מצוות סיפור יצ"מ שהינה חיוב מדאו' שיקיימנה רק לאחר חצות, והקדים את מצוות המרור שהינה מדרבנן, לזמן חיובא), וכן נראה מהמשנ"ב בס"י תעז סק"ו. וכן כתב ר' יונה בברכות ב"ב: מדפי הרי"ף שיכול לקרוא פרשה שלישית של ק"ש אפי' אחר עלות השחר, משום שלא התמעט דין הזכרת יצ"מ בלילות אלא מריבוי בפסוק ולא במפורש, ולכן ניתן לצאת יד"ח אף אחר עלות השחר. ויתכן שכיון

שיכול לאכול מצה אחר חצות בשעת הדחק, שפיר קרינן ליה זמן שמצה ומרור מונחים לפניו. וכן כתבו התוס' במגילה כא. בד"ה 'לאתווי' להקל בחלקו השני של ההלל ולאמרו אחר חצות (ולקמן נבאר אם חלק זה של ההלל הוא מדין ספור יצ"מ, או שיש דין נוסף של אמירת הלל).

אך מצאנו בראשונים שיש הסוברים שמצוות סיפור יצ"מ נוהגת כל הלילה. בתוספתא בפסחים י, יא נאמר: 'חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה', הביאו הרא"ש בפ"י סי' לג. וכן הביאם הטור בסי' תפא וכן עולה מסתימת השו"ע שם, ב שכתב שמצווה לעסוק ביצ"מ עד שתחטפנו שינה ולא הגביל זאת לחצות. ויש להוכיח כן מהמעשה דחכמים שהיו מסובים בבני ברק והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להן רבותינו הגיע זמן קרית שמע של שחרית, שאכן ניתן לקרוא את ההגדה כל הלילה. בתוספתא בפסחים י, ה הובא מעשה 'בר"ג וזקנים שהיו מסובים בבית ביתוס בן זונין בלוד, והיו עסוקין בהלכות הפסח (הגר"א גרס: ביצ"מ) כל הלילה עד קרות הגבר. הגביהו לפנייהם ונועדו והלכו להן לביהמ"ד'. הגרי"ז סולוביצ'יק למד מכך שחייב בסיפור יצ"מ הוא עד קרות הגבר, ומכאן ואילך הוא מצוות ת"ת, ולכן הלכו לביהמ"ד. ולפי"ז תלמידיהם הפסיקום לקריאת שמע, שכן מפסיקין ת"ת לקריאת שמע, שכן אין בת"ת פטור של העוסק במצווה.

מדוע אין מברכין ברכת המצוות על מצוות סיפור יצ"מ: המאירי בברכות יב: כתב כי היו נוהגין לברך על מצוות סיפור יצ"מ, קודם לאמירת ההגדה. אולם מלבדו לא מצאנו שנוהגין כן. וצ"ב מדוע.

האבודרהם בסדר ההגדה הקשה בשם הרי"ף מדוע אין מברכין על מצוות סיפור יצ"מ כשם שמברכין על מקרא מגילה, וצ"ל דהקשה דווקא ממגילה בהיות שתי מצוות אלו מתקיימות בדיבור. ותיירץ שיוצא יד"ח בברכת הקידוש שמוזכר בה זכר ליצ"מ, וכ"כ ר' ירוחם בשם ר' פרץ נתיב ה"ד והפר"ח בסי' סו וסי' תעג, ו. ולפי"ז אה"נ ויש ברכה על מצווה זו.

הרשב"א הובא באבודרהם שם ובמהר"ל בגבורות ד' פרק סב תירץ שהוא מצווה שאין לה קצבה ידועה, שכן כל המרבה הרי זה משובח ולכן א"א לברך עליה.

בתשובת הרא"ש כלל כד כתב שאין מברכין על ההגדה, שכן המצווה היא לעשות מעשים לזכר יצ"מ ולא בהגדה דברים בפה, וכן ציוונו בכמה מצוות זכר ליציאת מצרים והציווי הוא על מעשה מסויים כהפרשת בכור ואכילת פסח ומצה. הרי שסבר שזכרון יצ"מ נעשה ע"י מעשים המציינים זאת ולא בהגדת דברים וזכירה בפה.

בשו"ת בשמים ראש בסי' קצו יישב שאין מברכין על מצוות שבדיבור, וכיון שמצוות ההגדה הינה בדיבור אין מברכין עליה, כשם שאינו מברך על כך שמברך ברהמ"ז. ויש להקשות שכן מברכין על ההלל, ספירת העומר, מגילה ות"ת הגם שמתקיימות בדיבור. ויש ליישב ולחלק בין מצווה שעניינה הוא לומר ולהגיד נוסח מסויים שאז הדיבור חשיב כמעשה מצווה שמברכין עליו, לעומת מצווה שאינו מחוייב לומר נוסח מסויים ודבריו תלויים בבחירתו, שאינה נחשבת למעשה

מצווה, ואין מברכין עליה. ולכן דווקא על הלל שנאמר כשירה ועל סיפור יצ"מ שכל אחד מספר כהשגתו – אין לברך, לעומת המצוות הנ"ל שמברכין עליהם, שכן צריך לאומרם בלשון זו בדווקא (ולגבי ברהמ"ז י"ל שאין ברכה על ברכה).

המהר"ל בגבורות ד' פרק סב באר כי עיקר מצוות הסיפור הינה בלב, ולא בפה. שכן העיקר בסיפור הדברים הוא הבנת הדברים, ואין מברכין על מצוות וחיובי הלב, וכ"כ בבשמים רא"ש סי' נד, והפרמ"ג בסוסי' תעד. ודלא כשאגת אריה בסי' יג והרש"ש בברכות יב. שהצריכו לזכור יצ"מ בפה. ובשו"ת האלף לך שלמה בהשמטות לאו"ח סי' מ תמה שכן מצוות והגדת לבנך נועדה ביסודה לספר לאחרים, אף שבהעדר בן מחוייבים לספר לעצמו. וצ"ל שמצוות 'והגדת' הינה הרחבה של מצוות זכירת מצרים שלו, ומיסודה הינה מצוות הלב.

החת"ס בתורת משה על פסח בעמ' כה באר שאנו רואים עצמנו בלילה זה כאילו ממש היינו במצרים, וכיון שנאמר שמתחילה היו אבותינו עובדי ע"ז, נוהגים אנו כגר שמברך אחרי טבילתו, וע"כ מברכין רק אחרי ההגדה אשר גאלנו.

בשו"ת חסד לאברהם מהדו"ת סי' נד יישב עפ"י התומים בסי' צז שאין מברכין על מצוות צדקה, שכן פורענות הוא שלא מתקיים בנו 'כי לא יהיה בך אביון'. וע"כ אין מברכין על מצוות זכירת יצ"מ שכן פורענות הוא שלא מתקיים מקרא שכתוב 'לא יאמר עוד חי ד' אשר העלה את ישראל ממצרים', ואין מברכין על פורענותא.

השפת אמת פסח שנת תר"מ בד"ה 'כל המרבה' סבר שמצווה זו מצווה שכלית, וחייבין להודות ולהלל למי שעשה לנו את כל הניסים הללו, וכמאמר הגמ' בדף קטז. 'אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה, עבדא דמפיק ליה מאריה לחירות, ויהיב ליה כספא ודהבא, אית ליה לשבוחי'. ואין מברכין על מצווה שבשכלנו היינו מקיימין אותה (ראה ברוקח בסי' שסו שהביא ירושלמי בברכות פ"ו ה"א שאין לברך ו'ציונו' על מצווה שכלית שכן גם גויים מחוייבין בה. וכ"כ רבנו בחיי בפרשת שלח לך). ובכלי חמדה בפרשת וארא, בשם בנו כתב שעל כן נשים חייבות במצווה זו, הגם שהיא מ"ע שהזמן גרמא.

אם המחוייב מחמת הספק יכול להוציא את המחוייב בוודאי: רעק"א בסי' ו
הסתפק אם יכול החייב מספק לפטור מחיובו את המחוייב בתורת ודאי, בלא דין ערבות, אלא בברכות הנהנין וכד' שאם לא יצא אינו מוציא. הפר"ח בליקוטים סי' קפד תלה זאת במחלוקת הרמב"ם והראב"ד אם ספק דאו' לחומרא מדאו' או מדרבנן, שכן לראב"ד שאזלינן לחומרא מדאו' הרי כיון שמחוייב בדבר יכול גם לפטור את המחוייב בתורת ודאי, ואילו לרמב"ם כיון שאינו מחוייב מדאו' אין לו להוציא את המחוייב בדבר (ובקונטרס דברי סופרים סי' א אות מד הסתפק אף ברעת הרמב"ם אם פטור הוא מחמת הספק או בודאי, לעניין להוציא את הודאי). ורעק"א סבר שאף שמחוייב בספק מדאו', מ"מ אין חיובו שווה למחוייב בתורת ודאי וע"כ לא יוכל להוציא בר חיובא. והנה ר' יוסף הסתפק בב"ק פז. אם סומא חייב במצוות ואפ"ה פטר את בני ביתו, והא אין ספק מוציא את החייב בודאי. וראיה הוא לפר"ח שהמסופק יכול להוציא לוודאי.